

Romėnų *pietas* dorybė ir mirusios žmonos pašlovinimas (CIL VI, 1527, „Laudatio Turiae“)

Darius Alekna

Antikos ir Viduramžių kultūros tyrimų skyrius
Lietuvos kultūros tyrimų institutas
El. paštas dariusalekna3@gmail.com
ORCID iD 0000-0003-1877-9721

Anotacija. Straipsnyje* nagrinėjamas vadinamasis „Turijos pašlovinimas“ – unikalus asmeninio gyvenimo dokumentas iš vėlyvosios Romos respublikos ir ankstyvosios Imperijos laikotarpio, kuriame svarbiausiu vyro šlovinamos mirusios žmonos brožu tampa imperatoriaus Augusto religinių reformų iškelta dorybė *pietas*. Įvairios šios sąvokos prasmės straipsnyje aptariamoms pasitelkus įmanomai platų istorinį kontekstą. Nagrinėjamoje laudacijoje randame ir tradicinių, ir naujų, tik Augusto laikais ryškėjančių *pietas* reikšmių, taigi ir jomis aprašomą įvairių šeimos narių tarpusavio santykių turinį, kuris atsiskleidžia susidūrus su įvairiomis sunkius išbandymus primetančiomis aplinkybėmis. **Reikšminiai žodžiai:** *Laudatio Turiae*, *pietas*, šeimos istorija, žmona, vyras, Augustas.

The Roman Virtue of *Pietas* and the Glorification of the Deceased Wife (CIL VI, 1527 “Laudatio Turiae”)

Summary. The subject of this paper is the multiplicity of meaning of the word *pietas* as it is used in the famous inscription CIL VI, 1527 called *Laudatio Turiae*. In revealing traditional and innovative aspects of this notion, the author tries to see the ideology of relations in the Roman family of the *laudator* and the *laudata* behind it, and to set it into the context of the changing world in the times of the Late Republic and the Principate within the Roman history.

The inscription reveals that, in the eyes of *laudator*, *pietas* is the most important virtue of his defunct wife, *laudata*. In the course of the research, three features of *pietas* are marked out: 1) the virtue of *pietas* is operative exclusively in the sphere of family relations; 2) *pietas* relations always presuppose the hierarchical ones (e.g. children to the father / mother, wife to husband, younger brother / sister to the elder one); 3) the virtue of *pietas* always implies a strong action. Some new aspects of the functioning of the virtue of *pietas* can be observed when exploring the usage of the word in the inscription. For the first time in the Latin literature, the word *pietas* signifies the transfer of the virtue of *pietas* into the female domain, using it to describe the relation of the younger sister to the elder. But the most striking innovation is an inversion of the hierarchical order of children to the parents. For the first time, *pietas* means the duty of the parents to bring up their children in the best manner possible – an obligation which will find its place in the Roman law codes.

The large usage of the notion of *pietas* and experimentation with its meaning, which finds parallels in the poetry of the Augustan age (Virgil, Ovid) signifies the susceptibility of the *laudator* to the ideas of the Augustan policies and his ideological stances.

The article is preceded by a Lithuanian translation of the inscription with a short introduction.

Keywords: *Laudatio Turiae*, *pietas*, family history, wife, husband, Augustus.

* Autorius maloniai dėkoja anoniminei žurnalo recenzentei – taiklios ir reiklios jos pastabos padėjo autoriui straipsnį pagerinti.

I a. pr. Kr. pabaiga mums paliko unikalų šeimos santykių ir istorijos dokumentą – ilgą (patį ilgiausią privatų) 180 eilučių įrašą, kuriame galime perskaityti nežinomo vyro savo žmonai pasakytą laidotuvių prakalbą, laudaciją¹. Skverbdamiesi per šio grynai romėniško žanro sąlyginumus ir laiko nuniokotą, kartais nebeatkuriamą tekstą į šiandien mums tolimą kultūrą, prieiname labai gyvą asmeninę istoriją ir tikrus jausmus. Įrašė amžiną savo atminimą palikusi pora gyveno ypač neramiais laikais – jie buvo pilietinių karų, prasidėjusių po Cezario pergalės prieš Pompėjų prie Farsalo (48 m. pr. Kr.) ir trukusių iki Oktaviano vienvaldžio įsitvirtinimo Romoje (Akcijaus mūšis 31 m. pr. Kr.), amžininkai ir dalyviai: jiems teko patirti sunkiausius to meto išbandymus – žmogžudystes, plėšikavimus, tremtį, proskripcijas... Tokiomis aplinkybėmis geriausiai pamatysi, kas niekšas, o kas didvyris. Jiems taip pat teko ir nemenkas Augusto taikos laikotarpis. Tačiau didžiausias išbandymas porai teko asmeniniame gyvenime – juodu taip ir nesusilaukė vaikų. Aptariamas įrašas mums parodo tikrą herojiškumo pavyzdį, o tas herojus, didvyris – bevardė romėnų moteris, kuriai laidotuvių prakalbą sako dėkingas vyras.

Greta labai asmeniškios šeimos istorijos aptarsimas įrašas leidžia išvysti daug Respublikos pabaigos ir Imperijos pradžios papročių ir konvencijų, kurios skiria romėnus nuo kitų visuomenių, mums galbūt žinomų iš kitų šaltinių ar patirties. Šiame straipsnyje aptarsime labai svarbią Romos žmonių tarpusavio santykių kategoriją, lotyniškai vadinamą *pietas*. Ji svarbi kiekvienos romėnų šeimos gyvenime. Be to, kaip tik tuo metu, kai buvo pasakyta aptariama laudacija, valdant Augustui, *pietas* galimai tampa ir svarbia imperatoriaus kuriamos tvarkos ideologijos dalimi. Pašlovinimą savo mirusiai žmonai sakančio vyro manymu, būtent *pietas* yra pati svarbiausia mirusiosios savybė (*pietas* dažniausiai minima tekste, aptariama įvairiais aspektais), todėl galima kelti klausimą, kaip analizuojamame įrašė ypač iškeliamą *pietas* dorybę atrodo bendrame Augusto valdymo laikų idėjų fone.

Pietas ir Augustas

Vienas iš svarbiausių ir, galima drąsiai sakyti, paradigminių Romos valstybės gyvavimo laikotarpių yra ilgas imperatoriaus Augusto valdymas (63 m. pr. Kr. – 27 m. pr. Kr. (Augustas) – 14 m. po Kr.), užbaigęs ir aiškius bruožus suteikęs tam, ką didis istorikas R. Syme'as pavadino „Romos revoliucija“. Bene ryškiausia imperatoriaus Augusto valdymo emblema, kai kurių įtakingų tyrėjų manymu, yra fenomenas², nusakomas žodžiu *pietas*. Kalbantieji apie šią svarbią, sakytume – pamatinę, *pietas* dorybės vietą Augusto valdymo laikotarpiu

¹ *Laudatio funebris* – romėnų paprotys šlovinamąja kalba pagirti mirusįjį. Šiai kalbai būdingas kreipimasis į mirusįjį antruoju asmeniu. Literatūros istorikai pastebi dvi tokių laudacijų formas: pirmoji, tradicinė, šloviną mirusįjį chronologine tvarka apžvelgdama visus jo gyvenimo laikotarpius (toliau nagrinėjama laudacija priklauso šiam tipui); antroji, velesnė (nuo II a. po Kr.), šloviną paskiras mirusiojo dorybes ir gebėjimus (*per virtutes*). Romėnų šlovinamąsias kalbas sako giminaičiai. Kartais tai vyksta Forume nuo rostrų ar kitose svarbiose viešosiose vietose, kur užsuka laidotuvių procesija, kartais tiesiog prie kapo (Durry 1992, XI–XXII).

² Kalbėdamas apie *pietas*, Wagenvoortas (1980, 2) teigia: *We are here dealing with a perfectly transparent crystal which was formed during a remarkable process of spiritual conflict: the interaction between an outlook based on Greek philosophy and a Roman sense of reality and statemanship, a process which led – more than was once thought – to the creation of Augustus' principate*. Toliau nurodoma: *The age of Augustus chose as its catchword the pietas which formed the theme, as it were, of Virgil's epic and provided the standpoint from which Livy wrote his works of history – to mention only two authors* (Wagenvoort 1980, 3).

piešia apytikriai tokį paveikslą: Augusto kuriamos ideologijos paveikslą ryškiausiai atskleidžia Vergilijaus *Eneida*, o svarbiausia pagrindinio herojaus Enėjo charakteristika yra *pietas*. Romos senatas viena iš keturių svarbiausių Augusto dorybių³ laikė būtent *pietas* – ji laidavusi romėnų ir jų dievų taiką, *pax deorum*⁴. Minėtina, kad Augustas buvo prisiėmęs *pater patriae*, t. y. „tėvynės tėvo“, titulą⁵, visus piliečius verčiantį jo „šeimyna“ (*familia*), kurią su „tėvu“ siejo *pietas* santykis. Pagaliau pasaulį romėnai nukariavę tik todėl, kad taip pasirūpinę dievai, kuriuos tik romėnai mokėję tinkamai gerbti, o tas tinkamas romėnų santykis su dievais nusakomas žodžiu *pietas*⁶. Valstybinėje Imperijos laikotarpio Romos religijoje įsitvirtina netgi deivė *Pietas*⁷ (panašiai ir Romos kariuomenės religijoje⁸).

Vis dėlto toks ryškus *pietas* paveikslas sulaukė ir kritikos⁹. Visų pirma, pastebėta, kad Vergilijaus Enėjas toli gražu ne vien tik *pius*: jam poetas priskiria ir daug kitų, dažnai svarbesnių dorybių, tad vargu ar galima manyti, kad Enėjo *pietas* esanti pagrindinė *Eneidos* tema¹⁰. Pagaliau nėra akivaizdu, kad *pietas* tuo laikotarpiu kaip nors aprašo santyki

³ „Šešto ir septinto mano konsulato metu, po to, kai užgesinau pilietinius karus, visų sutarimu turėdamas vienuotinę galią, respubliką iš savo valdžios perdaviau Romos senatui ir tautai. Už šį nuopelną senato sprendimu buvau pavadintas Augustu ir mano namų durų stakta viešai buvo papuošta lauru, o prie durų prikaltas piliečio vainikas; be to, Julijaus kurijoje buvo pakabintas auksinis skydas, kurį Romos senatas ir tauta, kaip liudija to skydo įrašas, davė man dėl mano narsumo ir atlaidumo, teisingumo ir pagarbumo (*virtutis clem[entia]eque iustitia[e] et pietatis caussa*)“ (*Res gestae divi Augusti*, 6, 34) (čia ir toliau, jei nenurodyta kitaip, vertė straipsnio autorius).

⁴ *La Pietas Augusti était la garante suprême de la pax deorum et donc de la sécurité romaine. Corrélativement, cette Pietas de l'homme qui personnfait la grande Cité de l'orbis Romanus en faisait un intercesseur semi-divin: l'Auguste vivant incarnait en sa personne et dans ses pouvoirs comme un trait d'union sacré entre le ciel et la terre. Très logiquement aussi, dans cette perspective, la sacralisation du pouvoir impérial avait partie liée avec les dieux de l'Etat, avec le polythéisme traditionnel et institutionnel. L'existence même de l'Empire romain apparaissait comme l'œuvre d'une providence divine consacrant les vertus du Peuple romain: l'empereur, héritier de ces vertus ancestrales, bénéficie au premier chef des faveurs de la providentia deorum (si souvent invoquée sur les monnaies du IIIe siècle après J.-C.), à condition de rester fidèle au culte des dieux. Il ne règne qu'en raison de sa pietas.* (Turcan 1978, 1000)

⁵ *Tėvynės tėvo* titulas, beje, nebuvo Augusto išradimas. Po Romulo ir Kamilo (386 m. pr. Kr.) į politinio gyvenimo šviesą šį titulą vėl iškėlė Ciceronas (63 m. pr. Kr.), paskui Cezaris (45 m. pr. Kr.), Augustas (2 m. pr. Kr.) ir daugelis ilgiau valdžiusių imperatorių iki pat Konstantino (307 m.).

⁶ Romėnams reikėję paaiškinimo, kodėl kaip tik jie nukariavę daug kultūringesnes šalis. Wagenvoort (1980, 12) teigimu, *it was an attempt to provide a moral justification for the Roman policy of conquest and, at the same time, the philosophical background, the philosophical sanction, of Augustus' principate.*

⁷ Išsamiau žr. Turcan 1978, 1062: *l'idée que les dieux récompensent la Pietas par la victoire, que la pax deorum garantit la félicité de l'orbis Romanus est traditionnelle à Rome, de la République à la Tétrarchie: Dis te minore quod geris, imperas... Rien n'est plus constant et romain dans l'idéologie religieuse impériale que cette solidarité de Pietas et de Felicitas.* Taip pat žr. Turcan 1978, 1075–1078.

⁸ Oficialūs romėnų kariuomenės dievai principato laikotarpiu buvo: *Juppiter Optimus Maximus, Minerva, Marsas ir Victoria*. Minėtinos ir šešios abstrakčios dievybės: *Fortuna, Honos, Virtus, Pietas, Bonus eventus, Disciplina* (išsamiau žr. Helgeland 1978, 1470–1505).

⁹ *Das verbreitete, umstrittige Bild einer fast allumfassenden pietas eine Fata Morgana ist* (Schröder 2012, 339).

¹⁰ Žr. Schröder 2012, 348–349. Autorė primena, kad *Eneidoje* Enėjas taip pat giriamas už savo *fides, iustitia*, kad jis už visus *bello maior et armis* (I, 545), kad už epitetą *pius Aeneas* dar dažnesnis yra *pater Aeneas, etc.* Nepasitenkinimas perdėtu kai kurių tyrinėtojų *pietas* iškelimu *Eneidoje* nepritarimo sulaukia ir tarp paties Vergilijaus tyrėjų. Pavyzdžiui, Harrisonas (1991, 54), recenzuodamas C. J. Mackie knygą *The Characterisation of Aeneas* (1988), priekaištingai pastebi: *There is much talk of pietas in the book, since M. believes that almost every action of Aeneas evinces it. Ir: M.'s general position is that where Aeneas speaks, his words represent an attitude of pietas, conceived as divine, familial and national duty...*

su dievais; tai veikiau žmonių tarpusavio santykių kategorija¹¹. Taigi vėlesniais laikais išryškėjusių *pietas* reikšmės bruožų neturėtume skubėti perkelti į nagrinėjamą laikotarpį (Schröder 2012, 339–340).

Neatsitiktinai iki šiol stengėmės susilaikyti nuo žodžio *pietas* vertimo. Vertimas išsyk siūlo tam tikrą juo aprašomo reiškinių interpretaciją. Versdamiesi lotyniškąjį *pietas*, visų pirma, į pinkles pakliūva, pavyzdžiui, anglai ir prancūzai, nes jie savo kalbose turi tarytum jau paruoštus vertimus *piety* ir *pieté*, kurie vis dėlto nebūtinai reiškia tą patį, ką šiuo lotynišku žodžiu vadino I a. romėnai: vėlesni pusanthro tūkstančio metų šį žodį praturtino daugeliu naujų reikšmių ir pagrindinius jų akcentus sudėliojo kitose vietose. Problema sunkina ir tai, kad patys romėnai nėra kur nors geriau paaiškinę, ką jie šiuo žodžiu vadina¹². Tad, mėgindami suvokti tikrąją *pietas* reikšmę, turime analizuoti vartosenos kontekstus, kurie taip pat gali būti skirtingi. Vis dėlto pirmiausia turėtume aptarti pagrindinius *pietas* reikšmės dėmenis, į kuriuos vienaip ar kitaip atsiremia visi tyrėjai.

Ankstyvajame savo veikale *De inventione*, parašytame 84 ar 83 m. pr. Kr., studentiško amžiaus Ciceronas sako:

„Religija (*religio*) vadina tai, ką sudaro dievų baimė ir apeigos; *pietas* – tai, kas ragina išsaugoti pareigą tėvynei, tėvams arba tiems, kas susiję krauju ryšiais.“¹³

Ir truputį toliau:

„*Pietas*, dėl kurios pasiaukojamas rūpestis ir savanoriška pareiga teikiami tiems, su kuo sieja krauju saitai, taip pat ir tėvynei.“¹⁴

54 m. pr. Kr. kalboje *Už Plancijų* Ciceronas sušunka:

„Kas gi daugiau yra *pietas*, jei ne geranoriškumas tėvams?“¹⁵

Šios trys Cicerono citatos yra vieninteliai *pietas* apibrėžimai visoje romėnų raštijoje. Prie minėtų teiginių dar galima pridėti Cicerono gyvenimo pabaigos raštų ištrauką (*Apie dievų prigimtį*, 45 m. pr. Kr., arba dveji metai prieš mirtį), kur jis pavartoja žodį *pietas* versdamas graikų filosofą Posidonijų (135–51 m. pr. Kr.):

„*Pietas* yra teisingumas dievų atžvilgiu.“¹⁶

¹¹ Plačiau žr. Schröder 2012, 342–345. Autorė įtikinamai parodo, kad Respublikos ir ankstyvosios Imperijos laikais *pietas* nereiškia žmonių santykio su dievais, bet nuskato tokius žmonių tarpusavio santykius, kurie dievams patinka, už kuriuos jie apdovanoja savo gėrybėmis. Todėl tik *pietas* turinio žmogaus (*pious*) aukojama auka yra priimtina dievams, o *impius ne audeto placare donis iram deorum* (Cic., *De leg.* II, 22).

¹² Apie *pietas* vertimo ir nevertimo sunkumus plačiau žr. Schröder 2012, 336–337.

¹³ *De inv.* II, 22, 66: *religionem eam, quae in metu et caerimonia deorum sit, appellanti; pietatem, quae erga patriam aut parentes aut alios sanguine coniunctos officium conservare moneat.*

¹⁴ *ibid.* II, 53, 161: *pietas, per quam sanguine coniunctis patriaeque benevolum officium et diligens tribuitur cultus.*

¹⁵ *Pro Plancio* 80: *quid est pietas nisi voluntas grata in parentes?*

¹⁶ *De deor. nat* I, 41, 116: *est enim pietas iustitia adversus deos.* Šiuos Posidonijaus žodžius taip pat cituoja Sekstas Empirikas, *Adv. math.* IX, 124: ἔστιν ἡ ὁσιότης, δικαιοσύνη τις οὕσα πρὸς θεοῦς; (plačiau žr. Wagenvoort 1980, 9–10).

Tokiu būdu *pietas* įgauna ir religinę reikšmę. Negalima teigti, kad netikėtai, nes jau ankstyvajame Cicerono veikle *pietas* aptariama iškart po „religijos“ apibrėžimo, o kalboje *Už Plancijų* iškart po ginamojo *pietas* pagyrimo toliau eina jo religingumo pašlovinimas. Kita vertus, nederėtų pamiršti, kad Cicerono svarstymai išsakyti filosofiniame traktate. Kaip ir visi filosofiniai traktatai, tai jokiais laikais nėra lemiamas kalbos ir valstybės ideologiją formuojantis veiksnys. Čia filosofija negali lygintis su poezija.

Kokią lietuvišką žodį būtų galima parinkti mėginant išversti aptartąją *pietas*? K. Sirvydas (1642) išvelgia ir verčia tik vieną, vėlyvąją, šio žodžio reikšmę – „Maldibe, Diewogarba garbinimas Dievo“. Taip pat renkasi ir S. Daukantas (1838) – „deiwamiliejem’s“. K. Jokantas (1936) išrikiuoja gerokai daugiau reikšmių: „Pareigos jausmas; dievų atžvilgiu: dievotumas; tėvų, giminių, draugų ar tėvynės atžvilgiu: meilė, prisirišimas, ištikimybė.“ Panašiai verčia ir K. Kuzavinis (2007): „1. pamaldumas, dievotumas, dievobaimingumas; 2. pareigės jausmas; meilė, pagarbà, ištikimybė“¹⁷.

Straipsnyje, kalbant apie vėlyvosios Respublikos ir ankstyvosios Imperijos laikus, ši keblų žodį pasirinkta versti lietuvišku J. Jablonskio žodžiu *pagarbumas* – „pagarbos reiškimas“¹⁸. Visų pirma, norėta išvengti vėliau ypač išaugusio religinio šio žodžio atspalvio ir, kaip matysime toliau, siekta suteikti daugiau spalvų, būdingų šeimos santykių pasauliui.

Turint galvoje tyrėjų požiūrio įvairovę *pietas* klausimu (ar *pietas*, „pagarbumas“, su visais iš šios sąvokos kylančiais klausimais, buvo pamatinė ir viską persmelkianti, religijos spalvomis nuspalvinta Augusto laikų valstybės ideologijos dominantė, ar tai veikiau tik tradicinė žmonių santykius šeimoje aprašanti kategorija?), prasminga įdėmiau pažvelgti į kokią nors to meto dokumentą, kuris nebūtų tiesiogiai susijęs su ideologijos kūrimu ir skleidimu, kaip Vergilijaus poezijos atveju, ar kokiais nors verstinės graikų filosofijos svarstymais. Toks dokumentas kaip tik ir yra nagrinėsamas įrašas¹⁹.

Tėvų žmogžudystė

Pirmosios 22 įrašo eilutės neišliko, tačiau galima spėti, kad pradžioje turėjo būti kalbama apie šlovinamos moters jaunystę: chronologinis pasakojimas – sena romėnų šlovinamųjų kalbų tradicija. Išlikusios eilutės mus iškart perkelia į niūrų pilietinių karų nestabilumo ir niokojimų pasaulį. Nužudomi abu susižadėjęsios jaunos merginos tėvai.

„Netikėtai prieš santuokos dieną likai našlaitė, netekusi abiejų tėvų, kai jie kartu buvo nužudyti apleistoje nuošalumoje.“²⁰

Šis nusikaltimas turėjo būti įvykdytas 49–48 m. pr. Kr. Taip manyti verčia šlovintojo užuomina, kad jis pats tuo metu buvo Makedonijoje, kur, kaip žinia, telkėsi prieš Cezarį kovojantys Pompėjaus šalininkai.

¹⁷ Minėtas reikšmės galima rasti *Thesaurus Latino-Lituanicus*, sukurtame M. Strockio vadovautame *Skaitmeninės filologijos centre* (2008–2017). Prieiga internete: <<http://www.thesaurus.flf.vu.lt/?antraste=pietas&searchWhere=header&submit=le%C5%A1koti>>.

¹⁸ Cf. LKŽ s. v.

¹⁹ Bendrąjį įvadą ir įrašo teksto vertimą žr. p. 67–77.

²⁰ I, 3–4: *orbata es re[pen]te ante nuptiar[um] diem utroque pa[rente] in deserta soli[tudine] una o[ccis]is[is].*

Sprendžiant iš toliau visame tekste išbarstytų užuominų, jaunosios moters tėvai turėjo būti labai turtingi, jie veikiausiai priklausė pirmajai cenzo klasei. Kadangi vėliau sužadėtinė persikraustė pas būsimojo vyro motiną, galima manyti, kad namai, kuriuose įvyko žmogžudystė, buvo ne Romoje, vadinas, tai buvo kokia nors artimesnių ar tolimesnių apylinkių vila, kuriose mėgo gyventi romėnai. Iš Svetonijaus žinome, kad kalbamuoju laikotarpiu šiose vietose buvo pavojinga, ypač turtingiems romėnams²¹. Būtent šioje tragiškoje situacijoje, kai sužadėtinis kartu su Pompėjaus šalininkais yra Makedonijoje, o sesers vyras Gajus Kluvijus su reikalais išvykęs į Afrikos provinciją, jaunoji moteris kartu su savo seserimi pirmą kartą parodo savo *pietas*:

„...už tėvų mirtį neliko neatkeršyta. Tu taip buvai apdovanota pagarbumo (*pietas*) dovana, kai veikiausiai persekiojai ir teikei ieškinį, kad jei ir būtume buvę šalia, nebūtume padarę daugiau. Tačiau tu tu dalijiesi su savo seserimi, švenčiausiąja moterimi.“²²

Atkeršyti už tėvų mirtį – šventa kiekvieno žmogaus pareiga. Tokio veiksmo reikalavo Romos teisė: buvo numatyta, kad nekeršijimas už tėvų mirtį yra nusikaltimas, *crimen mortis inultae*. Romos teisė ne visais atvejais leido moterims, ypač turtingoms, teikti ieškinius, tačiau artimųjų nužudymas buvo vienas iš galimų atvejų²³. Be to, už tėvo mirtį nekeršijęs įpėdinis netekdavo teisės į turtą, netgi paveldimą testamentu²⁴. Tad seseris vertė veikti ne tik natūralus teisingumo siekis, bet ir visiškai aiškus ir romėnams svarbus turtinis interesas. Mirusiosios vyras, kaip matome, labiausiai stebisi tuo, kad dvi jaunos moterys vienos, be vyrų pagalbos, kuo sėkmingiausiai susitvarkė su teismo persekiojimo sunkumais. Veikiausiai tai nebuvo labai paprasta: toliau įrašė nurodoma, kad iškart po to, kai nusikaltėliams buvo įvykdyta mirties bausmė, jaunoji moteris persikėlė gyventi pas savo sužadėtinio motiną (I, 10–12). Galima manyti, kad taip elgtasi dėl saugumo²⁵.

Tačiau grįžkime prie *pietas*. Ką aptariamam atveju nusako šis žodis? Iš daugybės to meto ir senesnių tekstų žinome, kad *pietas*, visų pirma, aprašo hierarchinius santykius šeimoje – sūnaus, rečiau dukters pasišventimą tėvui ir (ar) motinai (Schröder 2012, 345).

²¹ Svetonijus, *Aug.* 32, 1: „Atsirado daugybė itin netikusių ir apskritai visiems pragaištingų papročių, kurie įsigalėjo įpratus savivaliauti per pilietinius karus arba taikos metu. Valkatų būriai bastydavosi jau ir vidury dienos. Apsijuosę kardais neva apsigynimui, jie gaudydavo laukuose praeivius ir neskirdami laisvųjų nuo vergų sukišdavo juos į žemvaldžių grasos kalėjimus; prisidengusios naujų kolegijų vardu, suplaukdavo milžiniškos gaujos, pasiruošusios bet kokiam nusikaltimui“ (vert. J. Mažiulienė).

²² I, 5–9: ...[*inulta non est relict*]/*mors parentum. / tanta cum industria m[unere es p]ietatis perfuncta eff[lagitando atque]/ vindicando ut si praest[*o fu*]issemus non ampli[*s potuissemus sed*] / haec habes communia cum [s]ancitissima femina s[*orore tua*.*

²³ *Digesta* 48, 2, 1 (Pomponius): *Non est permissum mulieri publico iudicio quemquam reum facere, nisi scilicet parentium liberorumque et patroni et patronae et eorum filii filiae nepotis neptis mortem exequatur.* Cf. *Ibid.* 48, 2, 2 pr. (Papinianus).

²⁴ *Corpus iuris civilis* VI, 35, 1: *Imperatores Severus, Antoninus. Heredes, quos necem testatoris inultam omisisse constituit, fructus integros cogantur reddere. Neque enim bonae fidei possessores ante controversiam illatam videtur fuisse, qui debitum officium pietatis scientes omiserint.*

²⁵ Tokio žingsnio analogiją nėra žinoma. Kiek panašus Antonijos Jaunesniosios (36 m. pr. Kr.–37 m. po Kr.) atvejis: 16 m. pr. Kr., būdama 27 m., Antonija Jaunesnioji po savo vyro Druzo Vyresniojo (*Nero Claudius Drusus*) mirties persikėlė gyventi pas ją išauginusią tetą Liviją (imp. Augusto žmoną) (Cf. Valerius Maximus IV, 3, 3) (Hemelrijk 2004, 195, n. 54). Beje, Hemelrijk (2004, 195) tokį žingsnį aiškina romėnų matronoms derama *pudicitia* dorybe, tačiau savo svarstymą remia abejotina Mommseno (1865) ir juo sekančių Wistrando (1976) ir Durry (1992) rekonstrukcija. Įtikinamesnė atrodo Flacho (1991, 76–77) rekonstrukcija ir argumentai.

Pirmiausia kalbama apie klusnumą: vaikai turi neatsikalbinėdami ir nepriešgyniaudami klausyti tėvų. Vėliau, kai vaikai užauga, klusnumą keičia pagarba, pasišventimas ir veiklus rūpinimasis tėvų reikalais. Būtent ši prasmė atsiskleidžia nagrinėjamame įrašė kalbant apie šlovinamosios santykius su savo anyta:

„Kam dar kalbėti apie meilę šeimynai, pagarbumą (*pietas*)²⁶, kai vienodai mylėjai ir mano motiną, ir savo tėvus?! Tu ja rūpinaisi kaip savaisiais.“²⁷

Suaugusiųjų gyvenime *pietas* reikalauja, kad sūnus pripažintų tėvo teisumą bet kokio- mis aplinkybėmis ir visada liktų lojalus tėvui, net šiam darant nusikaltimą, net šventva- gystę. Ciceronas sutinka laužyti *pietas* taisyklės tik tuo atveju, jei būtų išduota tėvynė²⁸.

Minėtina, kad Pompėjaus Didžiojo sūnus Sekstas Pompėjus Magnas (67–35 m. pr. Kr.), po tėvo mirties užsimojęs tęsti šio pradėtą kovą su Cezariu ir jo šalininkais, gauna pra- vardę *Pius*²⁹. Dar išpūdingesnė Liucijaus Manlijaus ir jo sūnaus Tito istorija³⁰ ir, žinoma, paradigminės Enėjo pastangos gelbstint savo tėvą Anchizą Vergilijaus *Eneidoje*³¹.

Besąlygiškas pasišventimas tėvų reikalui, mirusiosios vyro manymu, gali ir turi būti pavadintas žodžiu *pietas*: už nužudytus tėvus teismu keršijančios seserys kuo puikiausiai išreiškia šiuo žodžiu vadinamų tradicinių santykių turinį. Pats Augustas jo darbus aprašan- čiame įrašė didžiuojasi, kad atkeršijo savo tėvo, t. y. Cezario, žudikams³²; tą patį apie jį sako ir Ovidijus³³.

²⁶ Kaip matysime vėliau, *pietas* pirmiausia sieja kraujo giminaičius, tad kalbėtojo nusistebėjimas čia visai tinka.

²⁷ I, 31–32: *cur dicam de cari]/tate familiae pietate [c]um aequae matrem meam ac tuos parentes col[ueris non alia mente] / illi quam tuis curaveris.*

²⁸ Cicero, *De off.* III, 23, 90: „Jei tėvas plėštų šventyklas, kastųsi landą į lobyną, ar sūnus praneštų tai pareigū- nams?“ / „Tai būtų tikrai neleistina (*nefas*). Jis veikiau turėtų ginti tėvą, jei būtų iškūstas.“ / „Vadinasi, tėvynė nėra pirmą visų pareigų?“ / „Priešingai, pačiai tėvynei naudinga, kad piliečiai pagarbiai rūpintųsi savo tėvais (*pios habere ciues in parentes*).“ / „O kas, jei tėvas užsimos užgrobti valdžią, išduoti tėvynę? Ar sūnus tylės?“ / „Priešingai, maldaus tėvą šito nedaryti. Jei nieko nelaimės, priekaištaus, grasins kiek galėdamas. Bet jei reikalas pasisuks link tėvynės pražūties, tėvynės gerovę iškels aukščiau už tėvo gerovę (*patriae salutem anteponet saluti patris*).“

²⁹ Cf. Lucanus, IX, 145–148: „Tokius išgirdęs žodžius // Magnas skausmą ne ašarom lieja ir ne vaitonėm, // bet pagarbū ir teisingu pykčiu suliepsnojęs (*iustaque furens pietate*) įsako: // „Stumkit laivus nuo sausojo kranto, jūrei- viai, skubiausiai“, etc.

³⁰ Pasakojimą žinome iš Livijaus (VII, 4–5): Liucijus Manlijus (*Lucius Manlius Capitolinus Imperiosus*) 363 m. buvo išrinktas diktatoriumi ir pagarsėjo savo valdingumu bei skiriamų bausmių žiaurumu. Liaudies tribūnas Markas Pomponijus padavė jį į teismą. Pateikiant kaltinimus, pasitelktas ir diktatoriaus sūnaus pavyzdys: jaunuolis, esą, nieko bloga nėra padaręs, bet tėvas laikąs jį kaime kaip vergą, neleidžiąs į Miestą, draudžiąs draugauti su bendraamžiais, verčiąs sunkiai dirbti, nesirūpinąs jo lavinimu, etc. „Šie kaltinimai visus privertė supykti, bet tik ne patį jaunuolį. Jis, priešingai, negalėdamas pakęsti, kad tapo pavydo ir kaltinimų tėvui priežastimi, idant visi dievai ir žmonės žinotų jį pasirinkus tėvo pusę, o ne jo priešų, savo netašytu ir laukiniu protu priėmė sprendimą, nors ir netin- kantį į pilietiško pavyzdžius, tačiau labai girtiną dėl pagarbūs rūpesčio (*capit consilium... quamquam non civilis exempli, tamen pietate laudabile*; VII, 5, 1–2).“ Jis anksti rytą atėjo pas tribūną ir, grasindamas peiliu, pareikalavo, kad šis prisiektų, jog atsisakys kaltinimų jo tėvui. Tribūnas taip ir padarė. Svarbi pasakojimo detalė: romėnams pa- tiko toks neteisinis, bet tėvo griežtumo nepažeisą (*tanta acerbitas patria nihil a pietate avertisset*; *ibid.* 5, 7) *pietas* dorybė iškeliantis elgesys: retai Mieste pasirodydavęs jaunuolis Titas (būsimasis 347 m., 344 m. ir 340 m. konsulas ir diktatorius 353 m. ir 349 m.) buvo išrinktas antruoju iš šešių karių tribūnų.

³¹ Schröder (2012, 348–349) taikliai pastebi, kad protinga Vergilijaus Enėjeje įžvelgti ne vien tik *pietas* dorybę.

³² Augustus, *Res gestae* 1, 2: *qui parentem meum trucidauerunt, eos in exilium expuli iudiciis legitimis ultus eorum facinus.* („Tuos, kurie nužudė mano tėvą, teisėtais teismo sprendimais išvariau į tremtį, šitaip atkeršydamas už jų nusikaltimą.“)

³³ Ovidius, *Fasti*, III, 709–710: *hoc opus, haec pietas, haec prima elementa fuerunt, // Caesaris, ulcisci iusta per arma patrem.* („Šitoks darbas, žingsniai pirmieji, toks pagarbumas // Cezario buvo atkeršyt ginklais už tėvą teisiais.“)

Pastebėję *pietas* žodžiu nusakomą hierarchinį santykį (sūnus – tėvui), turime atkreipti dėmesį ir į kitą bendrą visų aptartų istorijų bruožą: *pietas* dorybę patvirtina stiprus, ryžtingas, daug jėgų ir pasišventimo reikalaujantis, dažnai rizikingas veiksmas. Būtent tokie, gedinčio vyro požiūriu, ir buvo teisiniai abiejų seserų žingsniai.

Kėsinimasis į palikimą

Jaunosios moters vyras dar nebuvo sugrįžęs, kai jai teko patirti dar vieną išbandymą. Istorija apytikriai tokia: nužudytasis tėvas visą turtą testamentu buvo palikęs šlovinamajai moteriai ir jos sužadėtiniui. Taip pasielgta todėl, kad sesuo jau buvo ištekėjusi už Gajaus Kluvijaus, o jų santuoka sudaryta tradicine forma *cum manu*, t. y. sesuo teisiškai jau nebeprisiklausė savo tėvo šeimai (*familia*). Panašu, kad buvo sutarta, jog visą turtą paveldės įrašo šlovinamoji ir paskui juo pasidalys su savo seserimi. Tačiau atsirado giminaičių (I, 22: *gens*), kurie pradėjo vilioti būsimąją paveldėtoją paskelbti testamentą negaliojančiu: tokiu atveju ji liktų viso turto paveldėtoja, tačiau kažkas iš minėtų giminaičių gautų teisinę jos globą (I, 21: *condicionem tutelae legitimae*; cf. I, 15)³⁴. Romėnų teisės istorikai labiausiai nesutaria, kokios aplinkybės galėjo leisti tėvo testamentą pripažinti negaliojančiu (cf. Lemosse 1950, 251–255). Įrašė pristatyta giminaičių pozicija: testamentas negaliojantis, nes po jo surašymo tėvas vedęs ir su žmona sudaręs „išpirkimo“ santuoką (I, 14: *coemptione facta cum uxore*), t. y. žmona perėjo į jo *potestas*³⁵. Nėra aišku, ar minima žmona buvo šlovinamosios moters motina, ar pamotė. Išlikusio įrašo pradžioje labai aiškiai pasakyta, kad buvo nužudyti abu tėvai (I, 3: *utroque p[ar]fente*), o šis žodis vartotas tik kraujo ryšiais susijusiems asmenims pavadinti. Romos teisėje yra žinoma ir įrašė minima giminių teisė perimti turtą nesant testamentu, nors šios teisės panaudojimo atvejų minima labai mažai. Kaip matyti iš įrašo, grėsmė tėvo testamentą pripažinti negaliojančiu buvo gana tikra, nes jaunoji moteris gynėsi kalbamosios teisės neginčydamą: ji pareiškė, kad į globą pretenduojantys giminaičiai neturi tokios teisės, nes nepriklausą tai pačiai giminei (I, 24: *gentis eiusdem non essent*), ir tai pasirodė pakankamas argumentas, kad giminaičiai savo sumanymo atsisakytų. Net jei ir būtų pavykę užginčyti testamentą, jaunoji moteris būtų išvengusi globos ir, tapusi *sui iuris*, būtų galėjusi su palikimu elgtis kaip tinkama. Tuomet ji vis tiek būtų galėjusi pasidalyti palikimą su seserimi (I, 20: *partituram cum s[or]ore*). Apibendrinamas šią istoriją, mirusiosios vyras sako:

„Jie nusileido tavo atkaklumui ir daugiau šio reikalo nebekėlė. Šitaip tu viena prisiėmusi apgynei pareigą tėvui, pagarbumą (*pietatis*) seseriai, ištikimybę man.“³⁶

³⁴ Cf. Gaius, *Inst.* I, 164, ypač III, 17: *Si nullus agnatus sit, eadem lex XII tabularum gentiles ad hereditatem uocat*. Apie giminės (*gens*) narių teises ne tik paveldėti šeimininkį turtą, bet ir gauti globos teises žr. Kaser 1955, 78, išn. 20; 48, išn. 28.

³⁵ Cf. Gaius, *Inst.* I, 113: *Coemptione vero in manum conveniunt per mancipationem, id est per quandam imaginariam venditionem: Nam adhibitis non minus quam V testibus civibus Romanis puberibus, item libripende, emit vir mulierem, cuius in manum convenit*. I, 136–137: **Maximi et Tuberonis cautum est, ut haec quod ad sacra tantum videatur in manu esse, quod vero ad ceteras causas proinde habeatur, atque si in manum non convenisset. Eae vero mulieres, quae in manum conveniunt per coemptionem, potestate parentis liberantur; nec interest, an in viri sui manu sint an extranei, quamvis hae solae loco filiarum habeantur, quae in viri manu sunt. *mancipatione desinunt in manu esse, et si ex ea mancipatione manumissae fuerint, sui iuris efficiuntur*.

³⁶ I, 25–26: *cesserunt constantiae tuae neque amplius rem sollicitarunt quo facto [offici in patrem] / pietatis in sororem fide[i] in nos patrocinium susceptum sola peregesti*.

Taip pirmą kartą romėnų raštijoje matome situaciją, kai *pietas* kategorija taikoma santykiams su seserimi. Kaip minėta, pagrindinis *pietas* santykių modelis buvo sūnaus ir tėvo santykiai. Romėnų tekstai taip pat leidžia išvelgti ir šio modelio perkėlimą žento ir uošvio bei vyresniojo ir jaunesniojo brolio santykiams. Pavyzdžiui, Ciceronas kalboje *Už Sestijų* sako:

„Tuomet išgarsėjo visiems mielas Publijaus Sestijaus pagarbumas (*pietas*), kai jis ir į Masiliją iškart nukeliavo ten aplankyti ir paguosti savo uošvio, kurį ten buvo ištrėmę respublikos neramumai.“³⁷

Panašiai Ciceronas giria ir jam pačiam žento parodytą *pietas*:

„Kitas kovotojas dėl mano padėties ir karštas didžiausios narsos ir pagarbumo (*pietate*) gynėjas buvo žentas Gajus Pizonas, kuris dėl mano išgelbėjimo mano nedraugų grasinimų, kuris, būdamas mano giminaitis, savo artimojo konsulo priešiško, kuris, būdamas kvestoriumi, Ponto ir Bitinijos nepaisė.“³⁸

Ciceronas taip pat pateikia atvejį, kai *pietas* santykių modelis pritaikomas brolių tarpusavio santykiams. Tai vėl asmeninė jo paties istorija:

„Dėl manęs ne paaugę sūnūs, kaip dėl prakilniausiojo vyro Publijaus Popilijaus, ne artimųjų minia maldavo romėnų tautą, ne garbingai jaunystę jau praleidęs sūnus, kaip dėl puikaus ir nuostabaus vyro Kvinto Metelo... maldavo, bet man teatsirado tik vienas brolis, kuris pagarbumu (*pietate*) man sūnus, patarimais – tėvas, meile, kaip ir buvo, – brolis; jis gedulo drabužiu, ašaromis ir kasdieniu maldavimu privertė vėl trokšti mano vardo ir minėti nuveiktus mano darbus.“³⁹

Čia ypač aiškiai matyti, kad romėnų visuomenėje *pietas* tarp brolių nėra savaime suprantamas dalykas. Cituotoje kalboje Ciceronas pirmiausia pateikia pavyzdžių, kai sugrąžinti iš tremties tėvą siekė tikri sūnūs. Cicerono sūnus tuomet buvo tik 8 metų, bet reabilituoti tėvą siekė 22 metų duktė Tulija. Kalboje Senatui Ciceronas dukters nemini – jis kalba tik apie savo žentą, kuriam, kaip ką tik matėme, taip pat priskyrė *pietas* savybę. Nėra

³⁷ Cicero, *Pro Sestio* 7: *clara in hoc P. Sesti pietas extitit et omnibus grata, quod et Massiliam statim profectus est, ut socerum videre consolarique posset fluctibus rei publicae expulsum...* Publijus Sestijus (ca 95–po 35 m. pr. Kr.) buvo senatorius ir politikas, Cicerono bičiulis. Ciceronas sėkmingai jį apgynė 56 m. pr. Kr., pasakydamas šią išlikusią kalbą. Publijaus Sestijaus uošvis buvo Scipionas Azijietis (*L. Cornelius Scipio Asiaticus*, ca 130–po 82 m. pr. Kr.), 83 m. pr. Kr. konsulas, kuris po manevravimo konfliktuojant ir taikantis su Sula galų gale pabėgo į Masiliją, kur netrukus ir mirė.

³⁸ Cicero, *Post reditum, in Senatu*, 38: *alter fuit propugnator mearum fortunarum et defensor adsiduus summa virtute et pietate C. Piso gener, qui minas inimicorum meorum, qui inimicitias adfinis mei, propinqui sui, consulis, qui Pontum et Bithyniam quaestor prae mea salute neglexit.* Čia minimas 58 m. pr. Kr. konsulas buvo Cezario uošvis ir tolimas Cicerono žento giminaitis Liucijus Kalpurnijus Pizonas Cezonijus (*L. Calpurnius Piso Caesonius*). Pats karjerą pradėjęs daryti ir kvestoriaus pareigas ėjęs Gajus Pizonas (*C. Calpurnius Piso Frugi*) mirė 57 m. pr. Kr., taip ir nesulaukęs iš tremties grįžtančio savo uošvio.

³⁹ Cicero, *Post reditum, in Senatu*, 37: *Pro me non ut pro Publio Popilio, nobilissimo homine, adulescentes filii, non propinquorum multitudo populum Romanum est deprecata, non ut pro Q. Metello, summo et clarissimo viro, spectata iam adulescentia filius... supplicaverunt, sed unus frater, qui in me pietate filius, consiliis parens, amore, ut erat, frater inventus est, squalore et lacrimis et cotidianis precibus desiderium mei nominis renovari et rerum gestarum memoriam usurpari coegit.*

lengva nuspręsti, kodėl, minėdamas brolio veiklą, Ciceronas renkasi kalbėti apie jo *pietas*. Galima manyti esant kelias priežastis. Visų pirma, Markas Tulijus Ciceronas buvo truputį (ketveriais metais) vyresnis už savo brolių Kvintą Tulijų Ciceroną. Be to, Marko politinė karjera ir reputacija buvo daug išpūdingesnė (tad ir čia Kvintas veikiau yra mažesnis brolis). Vis tik, galima manyti, kad svarbiausia priežastis, kodėl Markas kalba apie brolio *pietas*, – norima pabrėžti brolio, veikiančio kalbėtojo labui, atkaklumą. Visais atvejais, kai tik kalbama apie *pietas* (nesvarbu, ar šiuo žodžiu apibūdinami santykiai sieja sūnų ir tėvą, žentą ir uošvį ar jaunesnįjį ir vyresnįjį brolių), visuomet pabrėžiamas atkaklus veikimas. Galiausiai Ciceronas labai aiškiai parodo, kad, kalbėdamas apie brolių, jis perkelia tėvo ir sūnaus santykių modelį: „Pagarbumu man sūnus.“ O toks sūnaus „pagarbumo“ veikimas tėvo labui, kaip matėme, įgyja romėnų visuomenės pritarimą ir sulaukia paramos.

Grįžus prie nagrinėjamo įrašo ir atsižvelgus į pastebimas analogijas, galima iškelti dar keletą aspektų. Kaip jau minėta, tai pirmas kartas, kai lotynų raštijoje kalbama apie *pietas* santykius tarp seserų. Jei *pietas*, pagarbumas, galimas tarp brolių, tai kodėl negalėtų būti ir tarp seserų? Kita vertus, matėme, kad *pietas* reiškia gana apibrėžtą hierarchinį santykių modelį, leidžiantį manyti, jog šlovinamosios moters sesuo buvo vyresnė, kaip kad Markas Tulijus buvo vyresnis už savo brolių Kvintą Tulijų. Šią mintį galėtų paremti ir aplinkybė, kad šlovinamosios moters sesuo jau buvo ištekėjusi, o ji pati – dar ne. Be to, vyresnioji sesuo jau buvo *matrona*, t. y. priklausė gana ryškiai skiriamai ir ypatingų privilegijų turinčiai moterų grupei: tai liudija įrašė seseriai taikomas titulas „švenčiausioji“ (I, 9: *sanctissima femina*)⁴⁰. Galiausiai šlovinamoji tikrai turėjo imtis ryžtingų ir garbingų žingsnių norėdama savo seseriai išsaugoti sutartą palikimo dalį: juk tuo atveju, jei moteris būtų pasidavusi tolimų giminaičių gundymams ir leidusi tėvo testamentą pripažinti niekiniu, didžiausia laimėtoja būtų buvusi ji pati, o didžiausia pralaimėtoja – jos vyresnė sesuo.

Rūpestis neturtingomis giminaitėmis

Toliau net 9 įrašo eilutėse šlovintojas giria savo mirusios žmonos dosnumą. Dosnumas (*liberalitas*) romėnams jau savaime yra puiki savybė, tačiau mūsų kalbėtojas jį taip pat labai aiškiai sieja su *pietas*.

„Savo dosnumą parodei daugeliui draugų, bet ypač [šeimos] pagarbumui (*pietati*). Nors kas nors gali paminėti ir kitas [moteris], tačiau į save panašią turėjai tik savo seserį. Mat savo giminaites (*propinquas*)⁴¹, kurios buvo vertos tokių malonių jūsų geradarybių, išauginate pas mus. Idant jos galėtų pasiekti jūsų šeimai tinkamą padėtį, sudėjote joms kraitį. Ir nors jūs jį sudėjote, tačiau bendru sprendimu mudu su Gajumi Kluvijumi prisidėjome ir, pritardami jūsų sprendimams, idant nenukentėtų jūsų paveldėtas turtas, mes prie jūsų [lėšų] pridėjome savo išteklių. Šitai paminėjau ne norėdamas mus pagirti, bet kad būtų aišku, kad mes laikėme garbe savo lėšomis įvykdyti iš pagarbaus (*pia*) dosnumo atsiradusius jūsų sumanymus.“⁴²

⁴⁰ Plačiau žr. Boëls-Janssen 2008, 40, 44–45.

⁴¹ Šiuo žodžiu, visų pirma, nusakomi kraujo giminystės ryšiai.

⁴² I, 42–51: [*liberali*]tatem tuam c[ui]m plurimis necessariis tum praecipue pietati praestitisti / [--- licet] qu[is] alias nominaverit unam dumtaxat simillimam [tui ---] / [--- h]abuisti sororem tuam nam propinquas vestras

Cituojama įrašo atkarpa yra gana smarkiai aptrupėjusi. Tai, ką perskaitome šiame tekste, daugeliu atveju yra tyrėjų atkurti žodžiai – neturėtume pamiršti, kad šie žodžiai turėtų būti laikomi daugiau ar mažiau pagrįstomis hipotezėmis⁴³. Pavyzdžiui, lotyniškame I, 42 eilutės tekste žodžio „šeimos“ nėra. Toliau, 43 eilutėje, matome lakūną. Tačiau sakinyje žodis *pietati* reikalauja papildinio. Koks jis galėjo būti? Filologai yra siūlę net keletą variantų (*familiae, domesticae*), kurių čia nenagrinėsime. Kad ir kaip būtų, mintis aiški: pasirūpinti, kad giminaitės turėtų deramą kraitį ir sudarytų jų giminės socialinę padėtį atitinkančią santuoką, yra *pietas*.

Kaip ši *pietas* reikšmė susijusi su anksčiau aptartais hierarchiniais sūnaus (jaunesniojo brolio) ir tėvo (vyresniojo brolio) santykiais? Ieškant analogijų, minėtina, kad, pradėdamas Ovidijumi (43 m. pr. Kr.–17 m. po Kr.), kuris priklauso mūsų nagrinėjamame įrašo minimų žmonos ir vyro taip ir nesulauktų vaikų kartai, romėnų raštijoje⁴⁴ atsiranda reikšmė, rodanti, kad *pietas* santykis apima ne tik vaikų rūpestį tėvais, bet ir tėvų rūpestį vaikais (cf. Schröder 2012, 356). Tiesa, reikia pastebėti, kad šia prasme vartojamas žodis *pietas*, visų pirma, priklauso poetinei kalbai, vadinasi, ši žodžio reikšmė veikiausiai gana nauja.

Grįžę prie nagrinėjamo įrašo, galime teigti, kad mirusiai žmonai šlovinimo kalbą sakantis vyras savo vaikais gali laikyti žmonos giminaites: juodu savo vaikų neturėjo, merginos augo būtent jų namuose (I, 45 *apud nos educavistis*); pagaliau abi pusės, – ir vyras, ir žmona, – sukrauna joms deramą kraitį, kuris visuomet būdavo tėvų rūpestis. Taigi šlovinamoji ir kalbėtojas elgiasi su giminaitėmis kaip tėvai su vaikais. Galima manyti, kad visa tai ir leido pasirinkti papildomų reikšmių kaip tik tuo metu įgyjantį ir to meto visuomenėje labai vertinamą santykių rūšį įvardijantį žodį šlovinamosios ir jos giminaičių santykiams aprašyti.

Proskripcijos

Didieji išbandymai kalbamosios romėnų šeimos dar tik laukė. Kaip galima suprasti iš įrašo, vyras triumvirų Marko Antonijaus, Oktaviano ir Marko Lepido sprendimu buvo įrašytas į 43 m. pr. Kr. sudarytas proskripcijas.

Priminsime, kad 43 m. pr. Kr. lapkričio 27 d. romėnų Tautos susirinkimas (*contio*) priėmė liaudies tribūno Publįjaus Titijaus (todėl *lex Titia*) įstatymą trims nužudytojo Cezario šalininkams (oficialiai jie vadinami *tresviri rei publicae constituendae*, „trys vyrai Respublikai atkurti“) penkeriems metams suteikti diktatoriaus įgaliojimus, kad jie galėtų

d[ignas eiusmodi] / [--- bene]ficiis domibus vestris apud nos educavistis eadem u[lt] condicio-] / [nes aptas famili] ae vestrae consequi possent dotes parastis quas quid[em a vobis] / [constitutas comm]uni consilio ego et C[aius] Cluvius excepimus et probantes [sensus vestros] / [ne vestro patrimo]nio vos multaretis nostram rem familiarem sub[didimus vestrae] / [nostraque bona] in dotes dedimus quod non venditandi nostri c[ausa] memoravi] / [sed ut illa consi]lta vestra concepta pia liberalitate honori no[is] duxisse consta-] / [ret exequi de nos]tris.

⁴³ 1950 m. amerikiečių mokslininkas A. E. Gordonas Termų muziejuje Romoje rado šiam įrašui priklausantį 9 eilučių fragmentą, kuris leido patikrinti, kaip rekonstruoti nutrupėjusius eilučių galus sekėsi autoritetingiausiam įrašo leidėjui didžiajam Th. Mommsenui. Ta proga S. Lancelis rašo: „Kol kas tai puiki nusižeminimo pamoka filologams, nes iš devynių fragmento F pateiktų eilučių galų tik viena pilnai patvirtina Mommseno pasiūlytą rekonstrukciją, o dar dvi šiek tiek artimos!“ (Durry 1992, V–VI).

⁴⁴ Kiti autoriai: Seneka (4–65), Lukanas (39–65), Stacijus (45–96), Plinijus Jaunesnysis (61–113), Apulėjus (124–170) ir keli įrašai, iš kurių seniausias datuojamas I a. po Kr. viduriu. Žr. Hillen, 2003, coll. 2089–2105.

atkeršyti už Cezario nužudymą ir įveikti rytinėse provincijose veikiančią respublikonų opoziciją. Vienas iš tokio bendro veikimo būdų – surengti, Stalino laikų kalba sakant, „valymus“, t. y. politinių oponentų žudynes. Pavyzdį 82 m. pr. Kr. buvo parodęs Sula. Jau anksčiau tais pačiais metais buvo priimtas Oktaviano bendrakonsulo Kvinto Pedijaus (*Q. Pedius*) teiktas įstatymas (*lex Pedia*)⁴⁵, Cezario žudikus skelbiantis „liaudies priešais“ (*hostes publici*) ir jiems reikalaujantis mirties baudmės, tačiau vykdymas buvo atidėtas iki triumvirų atvykimo į Romą⁴⁶. Romos forume ir kitose Miesto vietose, paskui ir apylinkėse viešai iškabinti nužudytinų asmenų sąrašai. Už nužudymą laisviesiems pažadėtas nemenkas atlygis, vergams – laisvė ir perpus mažesnė suma. Toks pat atlyginimas pažadėtas ir asmenims, suteiksiantiems žinių apie besislapstantįjį, o bet kas, kas tik ryžtųsi nelaimėliui padėti, rizikavo pats pakliūti į proskripcijas. Pinigai būdavo išmokami už atneštą galvą (apskaita vyko Forume). Premijos medžiotojai buvo triumvirams ištikimi kariai, dažniausiai centurionai. Skaičiuojama, kad proskripcijų laikotarpiu buvo nužudyta iki 150 senatorių ir panašiai tiek pat raitelių luomo narių, nors Apianas linksta pastarųjų priskaičiuoti iki 2 000. Kalbamoji politinė priemonė baigė veikti 39 m. pr. Kr. Daugelis, kurie suskubo pabėgti į rytines opozicijos kontroliuojamas provincijas, sulaukė „sugražinimo“ (*restitutio*) išgyveno, nors kai kas buvo nužudyti net ir po Akcijaus mūšio.

Proskripcijos buvo sunkus išbandymas visiems šeimos nariams – netrūko ir niekšybės, ir heroizmo pavyzdžių. Į proskripcijas įtraukti vyrai elgėsi įvairiai: vieni žuvo besigindami, kiti nusižudė, tretį slėpėsi ir bėgo ar, nerasdami kur prisiglausti, pasiduodavo juos medžiojantiems centurionams. Proskripcijos buvo pats sunkiausias išbandymas didžiajai romėnų šeimos vertybei – *pietas*.

Įvairių atvejų mozaiką mums paliko Apianas *Pilietinio karo istorijos* IV knygoje. Žinoma istoriją, kai sūnūs iškušdavo tėvus ir į jų slėptuvę atvesdavo centurionus, žinoma ir apie tai, kad tėvas ir sūnus vienas be kito atsisakydavo slėptis ar bėgti. Buvo brolių, kurie vienas kitą iškušdavo triumvirams, buvo ir tokių, kurių kūnai, nukirtus galvas, likdavo gulėti apsikabinę. Kai kurios žmonos slėpė ir saugojo savo vyrus, o, nepavykus apsaugoti, nusižudė kartu, kitos kėlė vestuves tą pačią dieną, kai buvo nužudyti jų vyrai. Net kai kurios motinos bijojo slėpti ką tik pilnametystės sulaukusius ir į proskripcijas įrašytus savo vaikus. Tad mūsų nagrinėjamo įrašo šlovinimo kalbą sakantis vyras tikrai turi už ką dėkoti mirusiai žmonai:

„...teisingai Cezaris [Augustas] pasakė, kad tau reikia dėkoti, jog aš išlikau, kol jis sugražino mane į tėvynę. Mat jei atsargiai nebūtum man parūpinusi visko, kas pasitarnavo mano išgelbėjimui, jis bergždžiai būtų žadėjęs savo pagalbą. Todėl [už savo gyvybę] tavo pagarbumui (*pietati*) aš esu skolingas ne mažiau nei Cezariui.“⁴⁷

⁴⁵ Tekstą išsaugojo Apianas, *De bello civili* IV, 8–11.

⁴⁶ Iš tikrųjų triumvirams dar neižengus į Romą jau buvo sudarytas 17 didžiausių priešų vardų (tarp jų ir Ciceronas) sąrašas. Pirmieji į Miestą atvykę centurionai ėmėsi darbo, tuo sukeldami Romoje paniką. Norėdamas ją suvaldyti, Pedijus šį sąrašą paskelbė viešai, taip leisdamas pabėgti penkiems jame atsidūrusiems politikams. Anot Apiano (iš kurio ir žinome apie šiuos įvykius), Pedijus miršta kitą dieną nuo pervargimo raminautį įsiau drinusius romėnus (Appianus, *De bello civili* IV, 6).

⁴⁷ II, 1–3: [--- iure Caesar dixit tibi acceptum esse referendu]m extare [adhuc] / me patriae redditum a se [na] m nisi parasses quod servar[et] cavens saluti meae / inaniter opes suas pollice[ret]ur ita non minus pietati tu[a]quam quam Caesari me debeo.

Iš tolesnio teksto sužinome ir keletą detalių:

„Kodėl turėčiau dabar pamiršti mūsų tarpusavio sumanymus ir slaptus pokalbius? Kaip aš buvau išgelbėtas, kai staiga tavo sprendimu pasiūsti pasiuntiniai sulaukė mane nuo čia pat esančių grėsmingų pavojų? Kaip tu neleidai man neapdairiai imtis perdėm drąsių žingsnių ir jau apie kuklesnius dalykus svarstančiam paruošei patikimą slėptuvę, savo sumanymų, kaip mane gelbėti, dalininke pasirinkusi savo seserį ir jos vyrą Gajų Kluvijų, visus sujungdama bendru pavojumi? Be galo daug būtų visko, jei užsimočiau paminėti. Tepakaks mudviem, kad paslėpdama išgelbėjai mano gyvybę.“ (II, 4–10)

Šis pasakojimas leidžia numanyti, kad besislapstantis vyras nuolat palaikė ryšį su žmona, kad bent vieną kartą žudikai buvo labai arti ir žmona išpėjo vyrą apie gresiantį pavojų. Atrodo, kad žmona įtikino vyrą neprisidėti prie ginklu triumvirams priešintis nusprendusių persekiojamųjų – žinoma, kad tik pradėjus proskripcijas tokių tikrai buvo ir kad kai kurie iš jų išsigelbėjo prisidėję prie opozicionierių rytinėse provincijose, o paskui prašę „sugražinimo“ ir jo sulaukę. Matome, kad žmona pasirūpino slėptuve ir visą laiką turėjo savo sesers ir jos vyro paramą, o tai, kaip jau minėta, buvo pavojinga. Palyginkime pasakojimą su Apiano papasakota ne tokia laiminga istorija:

„Ligarijų⁴⁸ paslėpusi žmona paslaptį patikėjo tik vienai vergei. Jos išduota ji sekė paskui nešamą vyro galvą šaukdama: „Aš jį slėpiau, o slėpusiems tokia pat bausmė.“ Kai niekas jos nei nužudė, nei įskundė, ji pati atėjo pas triumvirus save prieš juos apkaltindama. Jiems jos nenorint pastebėti dėl jos meilės vyrui (διὰ τὴν φιλανδρίαν), ji numarino save badu.“⁴⁹

Mūsų nagrinėjamame įrašė toliau pasakojamas epizodas, kaip šlovinamoji žmona stengiasi su Oktaviano sprendimu supažindinti Lepidą, leidžia manyti, kad jos vyro medžioklė tęsėsi ištisus metus – nuo 43 m. gruodžio iki 42 m. lapkričio–gruodžio, kai po Filipų mūšio grįžtantis Oktavianas dėl ligos užtruko Brundizijoje (Gowing 1992, 285).

Kitaip negu aprašyti vienu kitais pagarbiai besirūpinančių brolių ar seserų atvejai, žmonos rūpestis, visų pirma, likti ištikimai ir padėti nelaimių ištiktam vyrui jau Plauto (254–184 m. pr. Kr.) vadinamas žodžiu *pietas*⁵⁰. Šis žodis randamas ir Sisenos (ca 120–67 m. pr. Kr.) fragmentuose⁵¹, tačiau dažniausiai – Ovidijaus ir kitų ankstyvosios Imperijos poetų⁵² ir prozininkų tekstuose⁵³.

⁴⁸ Apianas mini tris brolius Ligarijus – Titą, Gajų ir Kvintą. Su jais veikiausiai kažkaip susijęs ir Publijus Ligarijus (Pompėjaus šalininkas, nužudytas Cezario 46 m. pr. Kr.). Iš trijų brolių Kvintas buvo aršiausias Cezario priešininkas, jis pats dalyvavo sąmoksle. Tad nenuostabu, kad visi broliai atsidūrė proskripcijų sąrašė. Kaip su jais susijęs čia minimas Ligarijus, nėra aišku, bet jis tikrai nėra vienas iš brolių, nes apie jų mirtį Apianas pasakoja atskirai. Hinard, 1985, 484–485.

⁴⁹ Appianus, *De bello civili*, IV, 4, 23.

⁵⁰ Plautus, *Stichus*, 6–7a (viena sesuo kitai kalba apie išvykusius savo vyrus): *Nostrum officium nos facere aequomst: / Neque id magis facimus quam nos monet pietas.* („Mums dera vykdyti savo pareigą, be to, mes nedarome nieko daugiau, nei pagarbumas (*pietas*) reikalauja.“) Labai gali būti, kad *pietas* ir *officium* čia minima siekiant sukelti komišką įspūdį.

⁵¹ Sisenna, *Fr.* 13: *mulierem missa fide ac pietate propter amoris nefarii lubidinem obstittisse.* („Jis pasipriešino moteriai, kuri dėl neleistino geismo buvo paniekinus ištikimybę ir rūpestį (*pietatem*).“)

⁵² Ovidius, *Epist.* 1, 85; 14, 49; *Trist.* I, 3, 86; V, 14, 28; Seneca, *Ag.* 112; *Octavia* 286; Lucanus, VIII, 77; Statius, *Theb.* XII, 186.

⁵³ Livius, XXXIV, 3, 8; Valerius Maximus, II, 6, 14; Calpurnius (II a. pr. Kr.), *Declamatio* 22; Apuleius, *Met.* X, 26, 2.

Įdomu pastebėti, kad Apianus, savo tekste kalbėdamas apie žmonos meilę vyrui, kuri tokioje situacijoje lotyniškai turėtų būti pavadinta *pietas*, vartoja jau Platono *Puotoje* (191e1) randamą, bet tik paties Apiano amžiuje išpopuliarėjusį žodį *φιλανδρία*⁵⁴.

Kita vertus, žmonos rūpinimasis vyro gyvybe vadinamas ir žodžiu *fides*, „ištikimybė“. Tai viena iš tradicinių žmonos dorybių. Pasakodamas apie analogišką situaciją, kaip žmona Turija gelbsti savo vyrą Vespilioną, Valerijus Maksimas (VI, 7, 2) teigia: „Ji veikė su ypatinga ištikimybe (*singularique fide egit*).“

Bevaikystė

Nurimus politinėms audroms, nagrinėjamo įrašo šlovinimo kalbą sakančio vyro ir jo žmonos šeima gyveno įprastą romėnų sutuoktinių gyvenimą. Vis dėlto juos ištiko ne ką menkesnė nelaimė – jie taip ir nesusilaukė vaikų:

„Pasauliui susitaikius ir atkurtajai respublikai nurimus, ir mums atėjo laimingi laikai. Jau seniai troškome vaikų, kurių ilgą laiką mums Dalia pavydėjo. Jei Fortūna būtų sutikusi ir toliau būti įprastai paslaugi, ko katram iš mūsų dar būtų trūkę? Tačiau, kitaip pasisukusi, ji atėmė viltį.“⁵⁵

Jau nuo seno pagrindinis ir vienintelis romėnų santuokos tikslas buvo vaikų gimimas. Net cenzo nustatymo klausimyne klausimas apie santuokos sudarymą būdavo formuluojamas apytikriai taip: „Ar prisieki, kad esi sudaręs santuoką vaikams pagimdyti (*liberis procreandis* arba *liberorum quaerendorum causa*)?“⁵⁶ Nuo III a. pr. Kr. negalėjimas susilaukti vaikų buvo teise numatyta priežastis reikalauti skyrybų⁵⁷. Garbingos giminės istorijos tąsa paranojiškai susirūpinę romėnai buvo pasirengę viskam, kad tik turėtų vaikų ir įpėdinių. Senovės pasaulio medikai, o kartu ir visa visuomenė, manė, kad jei šeimoje negimsta vaikų, problema gali būti tik moteris. Žinoma, visokių būdų padėti būta ne ką mažiau negu dabar. Tad įrašo šlovinamoji labai stengėsi:

„Ką tu dėl to darei ir kam ryžaisi, – galbūt kai kurioms moterims tai būtų įstabu ir verta minėti, bet tavyje menkai stebėtina palyginus su kitomis tavo dorybėmis, – [tad] praleisiu.“⁵⁸

⁵⁴ Anksčiau cituotą pasakojimą apie Ligarijų ir jo žmoną Apianus pratęsia taip: „Paminėjau ją todėl, kad jai nepavyko išgelbėti savo vyro ir ji žuvo kartu su juo. O kurioms pavyko pasirūpinti savo vyrais (*ἐπέτυχον τῆς φιλανδρίας*), parašysiu pasakodamas apie išsigelbėjusius vyrus.“ Minėtina, kad versdamas *Passio Perpetuae* 5, 5 pasakojimą apie tėvo mėginimą perkalbėti kankinystę dėl Kristaus pasirinkusią šv. Perpetuą, vertėjas žodį *pietas* vertė čia κατὰ τῆν τῶν γονέων εὐνοῦσαν. (5, 5: *Haec dicebat quasi pater pro sua pietate, basians mihi manus, et se ad pedes meos iactans et lacrimans me iam non filiam nominabat, sed dominam.*) („Šitaip kalbėjo tarsi tėvas dėl savo rūpesčio [*pater pro sua pietate*], bučiuodamas man rankas ir krisdamas man po kojom, ir raudodamas mane jau ne dukterimi, bet ponia vadino.“)

⁵⁵ II, 25–28: *pacato orbe terrarum res[titu]ta re publica quieta deinde n[obis] et felicia / tempora contigerunt fue[ru]nt optati liberi quos aliqua[m]diu sors nobis invi]derat si fortuna procede[re] e]sset passa sollemnis inservie[ns] quid utrique no]strum defuit. procedens a[li]as spem finiebat.*

⁵⁶ Cf. Valerius Maximus, VII, 7, 4; Suetonius, *Caes.* 52, 3; Aulus Gellius, IV, 3, 2; XVII, 21, 44. Žr. Dixon, S. *The Roman Family*..., 67, 205.

⁵⁷ Cf. Aulus Gellius, IV, 3, 1–2; XVII, 21, 44.

⁵⁸ II, 28–30: *quid agitav[eris] propterea quae]/que ingredi conata sis f[ors] sit an in quibusdem feminis [conspicua et memorabi]/lia in te quidem minime a[dm]i]randa conlata virtutib[us] ceteris o[mittam].*

Tačiau niekas nepadėjo. Tuomet, kaip jau ne kartą, viską kruopščiai apmąščius ir suplanavus, galbūt imantis prevencinių veiksmų, ryžtamasi ypatingam žingsniui:

„Nebepasitikėdama savo vaisingumu ir liūdėdama, kad aš neturiu vaikų, idant turėdamas tave santuokoje aš visai neatsisakyčiau turėti vaikų ir todėl būčiau nelaimingas, prakalbai apie skyrybas ir sakei, kad užleisi namus kitos vaisingumui ne koku kitokiu būdu, kaip, žinant mūsų artimumą, kad tu pati man surastum ir priruoštum tinkamą partiją, ir tvirtinai būsimus vaikus laikysianti bendrais ir tarsi savais ir nepadalysianti mūsų turto, kuris iki tol buvo bendras, bet kad jis būsiąs mano valioje ir, jei norėčiau, tavo valdomas; niekas nebūsiąs atimta, niekas nebūsiąs atskirta, tu turėsiąs sesers ar anytos pareigas ir rodysianti man pagarbumą (*pietatem*).“⁵⁹

Kokia prasme čia kalbama apie *pietas*? Pirmiausia atkreiptinas dėmesys, kad kalbėtojas cituoja savo mirusią žmoną: panašu, kad tai nėra retorinė priemonė, bet kadais išties jos pasakyti žodžiai. Įdomu, kodėl savo santykiui su vyru nusakyti ji pasirinko žodį *pietas*? Juk aptariama situacija nėra gyvybei grėsmę keliantis pavojus, kaip buvo proskripcijų atveju. Galbūt atsakymo reiktų ieškoti kitur. Vėlesnių laikų poetas Stacijus *Tebaidėje* (XII, 495) gana aiškiai atskiria sesers jausmus broliui ir žmonos – vyrui. Kalbama apie prie Tebų žuvusį Poliniką: jį palaidoti seserį Antigoną verčia *pietas*, o žmoną Argiją – meilė (*amor*)⁶⁰. Nagrinėjamame įrašė žmona savo jausmus vyrui taip pat įvardija žodžiu *pietas*: ką ji tuo norėjo pasakyti? Gali būti, kad taip mėginama sudėlioti projektuojamos naujos šeimos santykius. Savo vyrui ji būtų seserimi, ir čia *pietas*, kaip matome, kuo puikiausiai tinka, aprašant brolio ir sesers santykius. Be to, motinos mirties atveju vaiką, kaip buvo įprasta tikėtis, turėjo išauginti jo teta arba močiutė⁶¹: kaip tik į šį vaidmenį ir taikosi šlovinamoji įrašo moteris. Nepamirškime, kad ji neseniai rūpestingai išaugino ir su deramu kraičiu ištekino savo giminites ir kad tokia jos veikla buvo apibūdinta žodžiu *pietas*. Pagaliau, tapdama „seserimi“, ji ir toliau tvarkytų bendrą turta⁶². Kas tuomet liktų „surogatinei“ žmonai? Vien tik vaikų gimdymas? Jai šlovinamoji būtų anyta. Kaip matome, hierarchiniai santykiai šeimoje čia nustatyti kuo aiškiausiai.

Išvados

Aptarėme visus nagrinėjamame įrašė pavartotus žodžio *pietas* atvejus⁶³ ir įvairias už jų besiskleidžiančias reikšmes. Kokią istoriją mums vaizduoja šis pasakojimas? Pirmiau-

⁵⁹ II, 31–40: *diffidens fecunditati tuae [et do]lens orbitate mea ne tenen[do in matrimonio] / te spem habendi liberos [dep]onerem atque eius causa ess[em infelix de divertio] / elocuta es vocuamque [do]mum alterius fecunditati t[e tradituram non alia] / mente nisi ut nota con[co]rdia nostra tu ipsa mihi di[gnam et aptam con]dicionem quaereres p[ara]resque ac futuros liberos t[e communes pro]/que tuis habituram ad[firm]ares neque patrimoni nos[tri quod adhuc] / fuerat commune separa[ti]onem facturam sed in eodem [arbitrio meo id] / et si vellem tuo ministerio [fu]turum nihil seiunctum ni[hil separatum te] / habituram sororis soc[rus]ve officia pietatemque mihi d[ehinc praestitutam].*

⁶⁰ XII, 495: *„me pietas“, „me duxit amor“.*

⁶¹ Pavyzdžiui, mirus motinai, Plinijaus žmoną Kalpurniją užaugino teta (Plinius, *Ep.* IV, 19, 6–7), o retorius Kvintiliano motina galbūt užaugino jo vaikus (*Institutiones*, VI, proem. 5–9); cf. Dixon, S. *The Roman Family...*, 28.

⁶² Žodžiuose „ir nepadalysianti mūsų turto, kuris iki tol buvo bendras, bet kad jis būsiąs mano valioje ir, jei norėčiau, tavo valdomas“ sunku neižiūrėti grasinimo.

⁶³ Nenagrinėjome šio žodžio II, 7a, nes tai filologų siūloma rekonstrukcija.

sia, minėtina, kad sąvoka *pietas* įrašo autoriui labai brangi: tai dažniausiai vartojamas jo žmonos apibūdinimas ir vienintelė dorybė, apie kurią laudacijos autorius mano esant verta kalbėti. Reikia pasakyti, kad tai nėra taip jau banalu: *pietas* nėra tradicinė šeimos moters dorybė. Nagrinėjame įrašę turime gana nemažą tradicinių „žmonos dorybių“ sąrašą⁶⁴, tačiau *pietas* šiam sąrašui nepriklauso, apie „pagarbumą“ kalbama atskirai⁶⁵.

Apibendrinant tai, ką apie *pietas* sako savo mirusią žmoną šlovinantis vyras, visų pirma, pastebėtina, kad visais atvejais pagarbumo dorybė veikia tik šeimos sferoje. Be to, istorinės raidos požiūriu galima išvelgti tris šios didžiosios romėnų dorybės reikšmių sluoksnius: tradicinį, pereinamąjį ir naująjį.

1. Tradiciniam prasmės ratui priskirtume tokias *pietas* dorybės nuspalvintas situacijas, kai aiškiai kalbama apie vaikų, šiuo atveju – dukters ar dukterų, pagarbos pareigą savo tėvams: atkeršyti žudikams, pasiekti, kad tėvo testamentu valia būtų įvykdyta. Būtent šie veiksmai priklausytų tradiciniam *pietas* reikšmių sluoksniui. Kalbama jam ratui priklauso ir veiklios žmonos pastangos gelbėti vyrą nuo mirties iškilus proskripcijų pavojui, nors toks veikimas galėjo būti vadinamas ir kitais žmonos santykius su vyru aprašančiais žodžiais (*fides*, „ištikimybė“, arba *amor*, „meilė“).
2. Minėtinas prasmės poslinkis, kuris susilpnina santykio hierarchiškumą, tačiau jį dar išsaugo, o veiklaus rūpinimosi aspektas lieka nepakitęs. Tokį santykį matėme kalbėdami apie seseris, kai jaunesnioji itin stengiasi išsaugoti mirusio tėvo nustatytą dalį vyresniajai seseriai. Kaip minėta, nagrinėjame įrašę pirmą kartą romėnų raštijoje matyti *pietas* dorybė seserų santykiams aprašyti. Apie *pietas* santykį kalba ir įrašo šlovinamoji, siūlydama už save vyresnį vyrą laikyti vyresniuoju broliu.
3. Įdomiausia ir originaliausia šios Augusto laikais kintančio turinio sąvokos *pietas* reikšmė apverčia hierarchinį santykį – pradedama kalbėti apie veiklą tėvų rūpinimąsi vaikais ir globotiniais: išauginti, aprūpinti kraičiu. Tokia *pietas* reikšmė vėliau įsitvirtins ir Romos teisėje⁶⁶.

Prisimenant dabarties tyrėjų svarstymus apie išskirtinę *pietas* svarbą Augusto laikų visuomenėje, galima kelti klausimą, ar nagrinėjamas įrašas rodo kokių nors „pagarbumo“ dorybės ypatingumo ir išskirtinumo ženklų. Viską apžvelgę, turėtume į šį klausimą atsakyti teigiamai.

Turtingų ir praeityje politikoje veiklių, Romoje gyvenančių romėnų šeima negalėjo nežinoti, kokios mintys valdo visuomenę ir Romos valdžios sluoksnius, ir būti joms abejinga. Tai matyti ir nagrinėtame įrašę – kalbėtojas, sakydamas žodžius: „Pasauliui susitaikius ir atkurtajai respublikai nurimus, ir mums atėjo laimingi laikai“⁶⁷, vartoja oficialią terminologiją (plg.: „atkurta respublika“, „laimingi“⁶⁸ laikai). Negalėtume atmesti minties, kad dažnas *pietas* minėjimas įrašę taip pat nėra atsitiktinumas. Atlikta analizė parodė, kad

⁶⁴ I, 30–31: „Kam dar minėti [tavo] namų dorybes: drovumą, klusnumą, meilumą, nuolaidumą, stropumą audžiant, neprietaringą religingumą, akies netraukiantį pasipuošimą, kuklų apdarą?!“

⁶⁵ I, 32: „Kam dar kalbėti apie meilę šeimynai, pagarbumą (*pietas*), kai vienodai mylėjai ir mano motiną, ir savo tėvus?!“

⁶⁶ Apie vėlesnę raidą žr. Evans Grubbs 2011, 377–392.

⁶⁷ II, 25–26: *pacato orbe terrarum res[tituta] re publica quieta deinde n[obis et felicia] tempora contigerunt.*

⁶⁸ Tekstas šioje vietoje veikiausiai atkurta teisingai.

ši dorybė įrašė keliais atvejais minima nauja ir inovatyvia reikšme (pagarbumas seserų santykiuose ar globėjų santykiuose su globotinėmis, net apskritai *pietas* dorybės perkėlimas į moters santykių sferą). Tai rodo, kad kalbėtojas, vadinasi, ir visuomenė, eksperimentuoja su šia sąvoka, ieško naujos jos prasmės ir skambesio. Tikrai nėra atsitiktinumas, kad *pietas* tokia svarbi kaip tik tuo metu sukurtuose ir kuriamuose Vergilijaus ir Ovidijaus kūrinuose. Galėtume paklausti dar daugiau: ką gi rodo toks kalbėtojo pasirinkimas? Galbūt jis nori pasakyti, kad kaip *pietas Augusti*, veikliai pagarus Augusto elgesys su savo tėvu ir aplinkiniais pelnė dievų palankumą ir malonę Romos respublikai, taip ir veikliai pagarus kalbėtojo žmonos *pietas* pelnė dievų malonę tiek negandų patyrusiai jų šeimai? Neskubėtume atmesti tokios minties.

Tarp nagrinėto įrašo tyrėjų esama diskusijos, kaip būtų galima apibrėžti kalbėtojo santykį su Augusto valdymu. Šios diskusijos dalyviai yra išsakę kraštutines nuomones: vienu požiūriu, kalbėtojas esąs iš esmės priešiškas Augustui⁶⁹, kitu manymu, priešingai, jis esąs lojalus valdovo gerbėjas⁷⁰. Mūsų tyrimas veikiausiai paremtų antrąją nuomonę.

Literatūra

- Appianus. 1913: *Bellum civile. Appian's Roman History* 3–4. P. Viereck, ed. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Boëls-Janssen, Nicole. 2008. *Maiestas Matronarum. Latomus* 67(1), 37–55.
- Cicero, Marcus Tullius. 1963: *De officiis. M. Tulli Ciceronis scripta quae manserunt omnia* 48. C. Atzert, ed. Lipsiae: Teubner.
- Cicero, Marcus Tullius. 1981: *Post reditum in senatu (cum senatui gratias egit) oratio. M. Tulli Ciceronis scripta quae manserunt omnia* 21. T. Maslowski, ed. Lipsiae: Teubner, 3–19.
- Cicero, Marcus Tullius. 1986: *Pro Sestio oratio. M. Tulli Ciceronis scripta quae manserunt omnia* 22. T. Maslowski, ed. Lipsiae: Teubner, 4–78.
- Dixon, Suzanne. 1992. *The Roman Family*. Baltimore, London: The John Hopkins University Press.
- Durry, Marcel, ed. 1992. *Éloge funèbre d'une matrone romaine. Texte établi et traduit par M. D. Deuxième tirage revu et corrigé par S. Lancel*. Paris: Les Belles Lettres.
- Evans Grubbs, Judith. 2011: *Promoting pietas through Roman Law. A companion to families in the Greek and Roman worlds*. B. Rawson, ed. Malden, MA: Blackwell Publishing, 377–392.
- Flach, Dieter. 1991. *Die sogenannte Laudatio Turiae. Einleitung, Text, Übersetzung und Kommentar. Texte zur Forschung* 58. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- Gowing, Alain M. 1992. *Lepidus, the Proscriptions and the “Laudatio Turiae”*. *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte* 41(3), 283–296.
- Harrison, Stefan J. 1991. *The Characterisation of Aeneas by C. J. Mackie*. *The Classical Review: New Series* 41(1), 54–55.
- Heffernan, Thomas J. 2012. *The Passion of Perpetua and Felicity*. Oxford: Oxford University Press.

⁶⁹ *This attitude ... is of course starkly and irreconcilably anti-Augustan* (Horsfall 1983, 93). Kalbama apie 19 m. pr. Kr. išleistą Augusto įstatymą, reikalaujantį moterims nuo 20 m. iki 50 m. ir vyrams nuo 25 m. iki 60 m. būtinai turėti vaikus. Numatytos sankcijos turėjo varžyti bevaikių porų paveldėjimą ir turto perdavimą įpėdiniams. N. Horsfallo manymu, atsisakydamas skirtis ir vesti moterį, kuri galėtų pagimdyti vaikų, laudacijos autorius priima Augusto politikai nesutaikomai priešišką poziciją.

⁷⁰ *Indeed, this particular laudatio shows unmistakable traces of an Augustan perspective. Augustan catch-phrases are in evidence; the social and cultural perspective it evinces is Augustan* (Gowing 1992, 293). N. Horsfallo argumentų kritiką žr. Gowing 1992, 293, n. 40 ir ypač Hemelrijk 2004, 196, n. 60.

- Helgeland, John. 1978: Roman Army Religion. *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt: Geschichte u. Kultur Roms im Spiegel d. neueren Forschung. Principat. Hrsg. von Hildegard Temporini u. Wolfgang Haase* 16(2). Berlin, New York: de Gruyter, 1470–1505.
- Hemelrijk, Emily A. 2004. Masculinity and Femininity in the “Laudatio Turiae”. *The Classical Quarterly* 54(1), 185–197.
- Hillen, Michael. 2003: Pietas. *Thesaurus linguae Latinae* X(1), coll. 2089–2105. Leipzig.
- Hinard, François. 1985: Les proscriptions de la Rome républicaine. *Publications de l'École française de Rome* 83. Rome: École Française de Rome.
- Horsfall, Nicholas. 1983. Some Problems in the “Laudatio Turiae”. *Bulletin of the Institute of Classical Studies* 30, 85–98.
- Kaser, Max. 1955. *Das römische Privatrecht. Das altrömische, das vorklassische und das klassische Recht.* München, C. H. Beck.
- Lemosse, Maxime. 1950. A propos de la «laudatio» dite de Turia. *Revue historique de droit français et étranger* 27, 251–255.
- Livius, Titus. 1932. Ab urbe condita. *Libri I–X.* W. Weissenborn & M. Müller, eds. Lipsiae: Teubner.
- Lucanus, Marcus Annaeus. 1988. *Bellum ciuile (Pharsalia).* D. R. Shackleton Bailey, ed. Lipsiae: Teubner.
- Mackie, Christopher J. 1988. The Characterisation of Aeneas. *Scottish Classical Studies* 4. Edinburgh: Scottish Academic Press.
- Mommsen, Theodor. 1865. *Res gestae Divi Augusti ex monumentis Ancyrano et Apolloniensi.* Berolini: apud Weidmannos.
- Ovidius Naso, Publius. 1997. *Fasti.* Alton, E. H., D. E. Wormell & E. Courtney, eds. Lipsiae: Teubner.
- Plautus, Titus Maccius. 1896: Stichus. *T. Macci Plauti Comoediae* VI. G. Goetz & Fr. Schoell, eds. Lipsiae: Teubner, 166–212.
- Schröder, Bianca-Jeanette. 2012. Römische pietas – kein universelles Postulat. *Gymnasium* 119(4), 335–358.
- Sisenna, Lucius Cornelius. 1967: Historiarum fragmenta (in aliis scriptis seruata). *Historicorum Romanorum reliquiae* 1. H. Peter, ed. Lipsiae: Teubner, 276–297.
- Svetonijus, Gajus Trankvilas. 2008. *Dvylikos Cezarių gyvenimas.* Iš lotynų k. vertė Janina Mažiulienė. Vilnius: Gintasis žodis.
- Turcan, Robert. 1978: Le culte impérial au IIIe siècle. *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt: Geschichte u. Kultur Roms im Spiegel d. neueren Forschung. Principat. Hrsg. von Hildegard Temporini u. Wolfgang Haase* 16(2). Berlin, New York: de Gruyter, 997–1084.
- Wagenvoort, H. 1980. Pietas. Selected Studies in Roman Religion. *Studies in Greek and Roman Religion* 1. Leiden: Brill.
- Wistrand, Erik. 1976. The so-called Laudatio Turiae. Introduction, Text, Translation, Commentary. *Studia Graeca et Latina Gothoburgensia* 34. Göteborg: Acta Universitatis Gothoburgensis.

Publikacija

Mirusios žmonos pašlovinimas
(CIL VI, 1527 „Laudatio Turiae“)

Darius Alekna

Antikos ir Viduramžių kultūros tyrimų skyrius
Lietuvos kultūros tyrimų institutas
El. paštas dariusalekna3@gmail.com
ORCID iD 0000-0003-1877-9721

I. Įrašas

Pristatomas įrašas rekonstruotas iš kelių įvairiais pavidalais išlikusių fragmentų:

A fragmentas (I, 2–I, 42). Paminklo stelos fragmentas su šiuo tekstu buvo panaudotas statant cisternų vienuolyną prie Tor de' Specchi. Šio vienuolyno nebėra – sugriautas atkasant Marcelo teatrą ir tiesiant Via del Mare gatvę. Tačiau fragmentą tris kartus nurašė vienas nuo kito nepriklausomi perrašinėtojai: G. M. Suarezas (1599–1677), kardinolo Barberini bibliotekininkas (*Vat. lat.* 9140, 134); F. Ughelli (1595–1670), Tor de' Specchi vienuolyno abatas (*Barb. lat.* 2756; f.1 = 598); anonimas (*Barb. lat.* 2019).

B fragmentas (I, 1–I, 11). Šis fragmentas žinomas iš jau minėto G. M. Suarezo vienintelio nuorašo (*Vat. lat.* 9140, 140). Nurašytas nuo fragmento, rasto netoli Cecilijos Metelos kapo prie *Via Appia*.

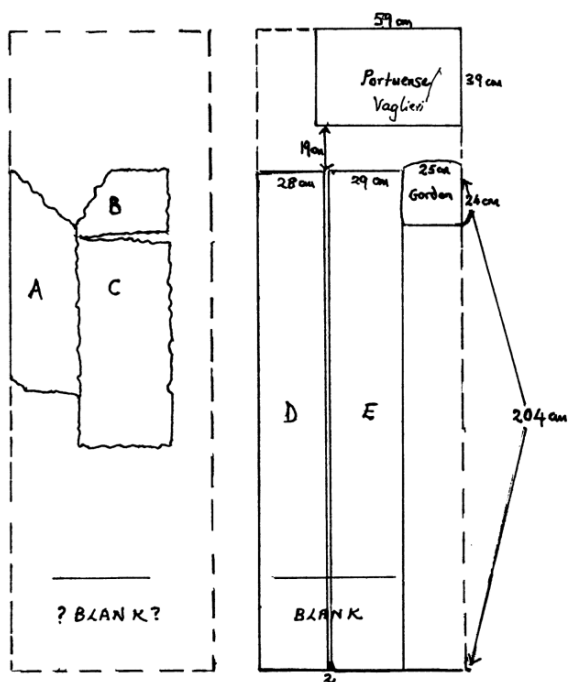
C fragmentas (I, 13–I, 52). Šio fragmento perrašas rastas 1856 m. Paryžiuje tarp jėzuito J. Sirmondo (1559–1561) užrašų.

Via Portuense fragmentas (II, 1a–II, 11a) atsitiktinai rastas XIX a. pabaigoje kasant kanalizacijos šulinį. Pirmą kartą publikuotas 1898 m., saugomas Termų muziejuje.

D ir E fragmentai (II, 1–II, 69) rasti šv. Petro ir Marcelino katakombose (išilgai perpjauta plokštė (D – 28 cm, E – 29 cm) turėjo uždengti dvi laidojimo nišas). Panašu, kad šios katakombų nišos buvo iškirstos ne anksčiau kaip 260 m. D ir E fragmentai publikuoti pirmieji (1699 m.). Saugomi Termų muziejuje.

F fragmentas (= Gordono fragmentas) (II, 1–9) jau seniai buvo saugomas Termų muziejuje, tačiau tik 1949 m. A. E. Gordonas fragmentą identifikavo kaip priklausantį pristatomam įrašui.

Fragmentų išsidėstymo schemą žr. 1 pav.

1 pav. Fragmentų išsidėstymo schema (Horsfall 1983, 86)

Geografiškai fragmentai taip plačiai pasklidę po Romą, kad mokslininkai susilaiko nuo bandymų nustatyti buvusią kapo vietą.

Sudėjus visus išlikusius fragmentus, galima įsivaizduoti, kaip paminklas atrodė. Jį sudarė dvi aukštos plokštės (aukštis – 259 cm, plotis – 84 cm, storis – 9 cm). Kiekviena plokštė turėjo sverti po 1,5 tonos. Iškalto įrašo raidės buvo padažytos raudonai. Ar buvo dar kokių nors architektūrinių elementų, pavyzdžiui, stogelis, nustatyti neįmanoma.

II. Datavimas

Tekste minimi keturi vardai, iš kurių trys (Milonas (II, 9a), Cezaris Augustas (II, 12; 19) ir Lepidas (II, 13)) puikiai žinomi. Ketvirtas minimas asmuo – šlovintojo svainis Gajus Kluvijus (I, 16; 47; II, 9) – daugiau niekur nėra paminėtas. Vardai ir įvykiai leidžia gana tiksliai datuoti įrašo veikėjų gyvenimo įvykius.

49–48 m. pr. Kr. – pilietinis karas (I, 3–26; II, 2a–10a). Tuo metu kalbėtojas yra Makedonijoje (I, 4). Vėliau jis bus įtrauktas į proskripcijas, vadinasi, turėjo būti Pompėjaus ir respublikonų šalininkas. Šiam laikotarpiui galima priskirti ir šlovinamosios žmonos tėvų nužudymą bei teisminį žudikų persekiojimą, ginčus su giminaičiais dėl palikimo, pagalbą ištekliams po pralaimėto Farsalo mūšio vis dar negalinčiam namo grįžti sužadėtiniui, nuo Milono šalininkų kėsಿನimosi išgelbėtų namų istoriją.

43 m. pr. Kr. – proskripcijos (II, 1–24). Dar tiksliau galima datuoti Lepido epizodą: aprašytoji situacija Romoje galėjo būti 42 m. pr. Kr. lapkritį–gruodį.

Atsiremiant į šias datas ir žinant, kad pora kartu gyveno 40 metų, gana tvirtai galima manyti, kad jie susižadėjo prieš 49 m. pr. Kr. Tuomet sužadėtinis kartu su Pompėjaus šalininkais patraukia į Makedoniją, kur įvyks Farsalo mūšis, o sužadėtinė po tėvų nužudymo persikelia pas sužadėtinio motiną ir apsigyvena jo šeimos 52 m. pr. Kr. nupirktame Milono name. Jaunoji moteris teismuose persekioja tėvų žudikus, kartu su seserimi pasiekia, kad tėvo testamentu valia būtų įvykdyta, šelpia savo sužadėtinį ir iš cezarininkų jam išrūpina amnestiją. Sužadėtinė vestuvės galėjo vykti tarp 48 ir 43 m. pr. Kr. Tuo laikotarpiu vyras veikiausiai vėl įsitraukia į politiką Senato pusėje ir šitaip atsiduria proskripcijose. Vyras slapstosi, žmona jam pataria ir padeda kartu su savo seserimi ir jos vyru Gajumi Kluvijumi. Galbūt 42 m. pr. Kr. šeimai pavyksta išrūpinti vyrui restituciją ir 42 m. pr. Kr. pabaigoje proskripcijų pavojus pračina. Daugiau šeima į politinį gyvenimą nebesivelia: rūpinasi šeimos turtais, negalėdami turėti vaikų mėgina rasti galimą sprendimą. Žmona miršta tarp 8 ir 3 m. pr. Kr. Iš įrašo žinome, kad vyras buvo vyresnis, tačiau kiek daug, neišku.

III. Veikėjai

Kaip matyti, yra gana daug požymių, kurie galėtų leisti žengti dar vieną žingsnį ir nustatyti abiejų įrašo veikėjų – šlovintojo ir šlovinamosios – vardus. Jau XVIII a. pr. buvo iškelta, o XIX a. viduryje didžiojo Th. Mommseno stipriai paremta hipotezė, kad šlovintojas yra Kvintas Lukrecijus Vespilonas (*Q. Lucretius Vespillo*), o jo žmonos vardas – Turija. Tokia mintis išties gali kilti sugretinus iš įrašo galimą rekonstruoti istoriją su istoriko Apiano ir moralisto Valerijaus Maksimo tekstais:

„Su dviem ištikimais tarnais klajojęs Lukrecijus, nebeturėdamas maisto, kaip ligonis keliavo pas žmoną į Miestą šeimynykščių nešamas neštuvais. Bet kai vienas iš nešikų susimušė koją, toliau ėjo ranka remdamasis į antrąjį. Atsidūręs prie vartų kaip tik toje vietoje, kur buvo suimtas Sulos proskribuotas jo tėvas, staiga pamatė žygiuojantį kareivių būrį ir, sukřestas

vietos sutapimo, kartu su tarnu pasislėpė viename kape. Kai pasirodė kapus šniukštinėjantys kapų plėšikai, tarnas pasitiko plėšikus ir leidosi mušamas, kad tuo metu Lukrecijus galėtų nubėgti prie namų vartų. Ten jo sulaukęs ir drabužiais pasidalijęs Lukrecijus nuėjo pas žmoną, kuri jį slėpė pastogėje tol, kol kažkas jį išbraukė iš proskripcijų sąrašų. Vėliau, atėjęs taikai, jis buvo konsulas“ (Apianus, *De bello civili*, IV, 6, 44, 17–34)

„Triumvirų į proskripcijas įtrauktą Kvintą Lukrecijų žmona Turija paslėpė miegamojo pastogėje (apie tai žinojo tik viena tarnaitė) ir išsaugojo gyvą sveiką ne be didelio pavojaus sau; ji veikė su ypatinga ištikimybe (*singularique fide egit*), nes, kai kiti proskribuotieji vos ištrūko svetimuose ir priešiškuose kraštuose patirdami didžiausias kūno ir dvasios kančias, jis savo gyvybę išsaugojo miegamajame ir žmonos glėbyje“ (Valerijus Maksimas, *Facta et dicta memorabilia*, VI, 7, 2)

Hipotezė pasirodė labai patraukli ir, Th. Mommseno autoriteto pašventinta, ilgam įaugo mokslininkų darbuose ir vadovėlių puslapiuose. Be to, turint šlovinamos žmonos vardą, daug lengviau kalbėti ir apie patį įrašą, tad šiandien šis įrašas dažniausiai vadinamas *Laudatio Turiae*, „Turijos pašlovinimu“.

Vis dėlto, kad nuo XX a. vidurio tyrėjai vis tvirčiau atsisako šios identifikacijos. Pasitelkiami du argumentai: pirma, Apiano pasakojime apie Kvinto Lukrecijaus slėpimosi istoriją minimi du namų vergai, kurie žino apie šeimnininką, o Valerijus Maksimas pasakoja apie žmonos tarnaitę, tačiau nė vienas neužsimena apie žmonos sesers ir jos vyro pagalbą. Iš abiejų aprašymų aiškiai matyti, kad, pasiekęs žmonos namus, Lukrecijus daugiau niekur nejuda, tačiau iš nagrinėto įrašo galima susidaryti įspūdį, kad vyras keičia slėpimosi vietą ir ryšį su žmona palaiko per atstumą. Kitas argumentas, neleidžiantis tapatinti šlovintojo su Lukrecijumi Vespilonu, – žinoma vėlesnė jo istorija. Po Akcijaus mūšio, „pasauliui nurimus“ (II, 25), buvęs Senato šalininkas Vespilonas padaro puikią karjerą: kilus konsulų rinkimo krizei, jis 20 m. pr. Kr. Senato išrenkamas pasiuntiniu pas Augustą, kuris jį ir paskiria konsulu ateinantiems 19-tiems metams kartu su Gajumi Sentiju Saturninu (*Caius Sentius Saturninus*). Tai buvo jau antrasis Vespilono konsulatas. Nagrinėto įrašo pabaiga yra išlikusi, tačiau joje nė žodeliu neužsimenama apie kokią nors politinę kalbėtojo karjerą. Žinoma, tai silpnas argumentas *ex silentio*, bet vis dėlto argumentas. Vespiloną naujasis Augusto valdymas padarė įtakingu didžiūnu, tačiau analizuotame įrašė tokio pokyčio ženklų nematyti. Šeima veikia priklausė kitai grupei anksčiau politiškai aktyvių senatorių, kurie, anot Apiano (*De bello civili* IV, 3, 16, 19), sulaukę restitucijos „sugrįžo nepastebimai baigti savo gyvenimo“ (ἐπανελθόντων ἀφανεῖς καταβίωσις).

IV. Planas

Pirmoji 22 eilučių lakūna

- I, 3–6: tėvų nužudymas
- 7–12: žmogžudžių nubaudimas
- 13–26: tėvo testamentas
- 27–36: šlovinamosios bruožai ir dorybės
- 37–41: šeimos turtas
- 42–51: parama neturtingoms giminaitėms

Antroji 18 eilučių lakūna

II, 2a–10a: 49 m. pr. Kr. įvykiai

Trečioji 12 eilučių lakūna

1–24: 43 m. pr. Kr. proskripcijos

25–50: pilietinio karo pabaiga; skyrybų projektas

51–68: našlio rauda

69: malda.

(Durry 1992, LXXX–LXXXI)

V. Teksto rekonstrukcijos keblumai

Jau minėta, kad įrašą turėjo sudaryti apie 180–190 eilučių, iš kurių turime išlikusias 130. Kaip dažniausiai atsitinka su epigrafiniais įrašais, eilučių pradžia ir (ar) pabaiga būna nutrupėjusi, tad tyrėjai, apskaičiavę trūkstamų raidžių skaičių, tekstą mėgina atkurti naudodamiesi analogijomis. Užduotis, žinoma, nelengva, ji reikalauja didelės patirties, puikaus lotynų literatūros ir epigrafikos išmanymo. Tad ir ši mirusios žmonos pašlovinimo įrašą rekonstruojant įdėta daug puikių žinovų pastangų. Kita vertus, įtikima rekonstrukcija gali būti ne viena.

Nagrinėjamas įrašas puikiai iliustruoja kalbamąją problemą. 1949 m. rastas ir 1950 m. paskelbtas Gordon fragmentas (F fragmentas) pateikia kelių eilučių iš E fragmento pabaigas. 1863 m. Th. Mommsenas (jam, be visa kita, priklausio šio įrašo išpopuliarinimo nuopelnas) to, žinoma, nežinojo, tad pasiūlė savo rekonstrukciją. Kaip jam pasisekė? Viena vertus, iš 9 eilučių tiksliai buvo rekonstruota tik viena ir dar dvi pasirodė gana artimos. Išvada gana pesimistinė. Kita vertus, Th. Mommseno rekonstrukcija visais atvejais teisingai atkūrė bendrąją prasmę. Taigi išvada teikia optimizmo.

Iš naujo prie įrašo teksto grįžta antroje XX a. pusėje, kai po puikaus ir išsamaus M. Durry darbo, tekstą rekonstruoti ir publikuoti ėmėsi E. Wistrandas ir D. Flachas. Persvarsčius įvairias rekonstrukcijas, mums priimtinausia pasirodė D. Flacho leidimo versija ir jo siūlomos interpretacijos, tad ja remiantis ir išverstas šis šauniosios romėnės pašlovinimas, greta pateikiama jo lotyniško teksto versija.

Literatūra

- Durry, Marcel. 1992. *Éloge funèbre d'une matrone romaine. Texte établi et traduit par M. D. Deuxième tirage revu et corrigé par S. Lancel*. Paris: Les Belles Lettres.
- Flach, Dieter. 1991. Die sogenannte Laudatio Turiae. Einleitung, Text, Übersetzung und Kommentar. *Texte zur Forschung* 58. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- Gordon, Arthur E. 1950. A New Fragment of the Laudatio Turiae. *American Journal of Archaeology* 54(3), 223–226.
- Gowing, Alain M. 1992. Lepidus, the Proscriptions and the “Laudatio Turiae”. *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte* 41(3), 283–296.
- Horsfall, Nicholas. 1983. Some Problems in the “Laudatio Turiae”. *Bulletin of the Institute of Classical Studies* 30, 85–98.
- Mommsen, Theodor. 1863. Zwei Sepulcrareden aus der Zeit Augusts und Hadrians. I. Grabrede auf die Turia, Gemahlin des Q. Lucretius Vespillo Consuls 735, gestorben zwischen 746 und 752 d. St. *Abhandlungen der Königlich Akademie der Wissenschaften zu Berlin*, 455–482.
- Wistrand, Erik. 1976. The so-called Laudatio Turiae. Introduction, Text, Translation, Commentary. *Studia Graeca et Latina Gothoburgensia* 34. Göteborg: Acta Universitatis Gothoburgensis.

* * *

(1a) [Dievams Manams] ... žmonos

I

[trūksta apie 22 eilutes]

(1) ... papročių dorumu...

(2) ... likai dora...

(3) Netikėtai prieš santuokos dieną likai našlaitė, netekusi abiejų tėvų, kai jie kartu buvo nužudyti apleistoje (4) nuošalumoje. Labiausiai tavo dėka, kai aš buvau išvykęs į Makedonijos provinciją, o tavo (5) sesers vyras Gajus Kluvijus į Afrikos provinciją, už tėvų mirtį (6) neliko neatkeršyta.

(7) Tu taip buvai apdovanota pagarbumo dovana, kai veikliai persekiojai ir (8) teikei ieškinį, kad jei ir būtume buvę šalia, nebūtume padarę daugiau. Tačiau (9) tuo tu dalijiesi su savo seserimi, švenčiausiąja moterimi.

(10) Visa tai darydama tu nesitraukei iš tėvų namų juos saugodama. (11) Kai nusikaltėliai sulaukė [mirties] bausmės, tu tuojau pat persikėlei į mano motinos namus, (12) kur laukei mano atvykimo. (13) Paskui buvote viliojamos, kad testamentas, pagal kurį mes buvome paveldėtojai, būtų pripažintas negaliojančiu, (14) [tavo tėvui] su žmona sudarius „išpirkimo“ santuoką. Tokiu atveju būtina būtų atsitikę, kad tu su visa tėvo nuosavybe būtum atitekusi tų, (15) kurie suko visą tą reikalą globai, o sesuo būtų visai (16) netekusi nuosavybės, nes buvo „perleista“¹ Kluvijui. Kaip drąsiai pasipriešinai, (17) nors nebuvau, žinau puikiai.

(18) Mūsų bendrą bylą apgynei tiesa: testamentas nebuvo sulaužytas, kad abu išlaikytume (19) palikimą, o ne viena valdytum visą turtą. Tu tikrai ryžtingai nusprendei (20) ginsianti tėvo dokumentą tokiu būdu, kad, jei neapgintum jo teisėtumo, tuomet tvirtinai (21) pasidalysianti turtą su seserimi, ir (22) neatsirasią teisinės globos padėties, kurios teisės tavo atžvilgiu įstatymas nenumato, nes jokia šeimos giminė negali įrodyti, kad tu to negali padaryti. (23) Mat jei tėvo testamentas ir būtų atšauktas, tie, kurie to siekė, (24) neturėtų teisės, nes nėra tos pačios genties.

(25) Jie nusileido tavo atkaklumui ir daugiau šio reikalo nebekėlė. Šitaip tu viena prisiėmusi apgynei pareigą tėvui, (26) pagarbumą seseriai, ištikimybę man.

(27) Retos tokios ilgos, mirtimi, o ne skyrybomis pasibaigiančios santuokos. Atsitiko mums taip, (28) kad ji be nuoskaudos tęsėsi iki keturiasdešimt pirmųjų metų. O, kad sena mūsų sąjunga (29) būtų kitaip pasibaigus! Nes teisingiau buvo vyresniajam nusileisti mirčiai.

¹ *Coemptioe facta*. Kalbama apie tradicinį santuokos paprotį ir kartu juridinę jos formą, kai vyras „perka“ žmoną ir ji pereina į vyro šeimą (*in manus viri*). Taip ji netenka turėtų teisių (pvz.: turto disponavimo, paveldėjimo ir kt.) tėvo šeimoje ir įgyja teises vyro šeimoje.

- (30) Kam dar minėti [tavo] namų dorybes: drovumą, klusnumą, meilumą, nuolaidumą, stropumą audžiant, neprietaringą religingumą, akies netraukiantį pasipuošimą, (31) kuklų apdarą?! Kam dar kalbėti (32) apie meilę šeimynai, pagarbumą, kai vienodai mylėjai ir mano motiną, ir savo tėvus?! Tu (33) rūpinaisi ja kaip saviškiais. Nesuskaičiuojamą galybę turėjai kitų [dorybių], bendrų visoms matronoms, bepuoselėjančioms (34) gerą vardą. Tik tavo tai, ką išsaugau, ir nedaugelis žmonių (35) susidūrė su panašiais dalykais, kad turėtų tiek iškęsti ir nuveikti. Žiūri palankioji Fortūna, kad (36) reta būtų tokių dalykų.
- (37) Kas iš tėvų gauta, išsaugojome bendrai besirūpindami. (38) Neturėjai rūpesčio perimti, nes viską perdavei man. Mes taip pasidalijome (39) pareigas, kad aš globojau tavo turtą, o tu prisiėmei manojo priežiūrą. Tačiau iš šios srities (40) daug ką praleisiu, idant tavųjų [nuopelnų] nepasakočiau savęs pridėdamas. Teužteks tiek man (41) papasakoti apie tavo protingumą.
- (42) Savo dosnumą parodei daugeliui draugų, bet ypač [šimos] pagarbumui. (43) Nors kas nors gali paminėti ir kitas [moteris], tačiau į save panašią (44) ... turėjai tik savo seserį. Mat savo giminaites, kurios buvo vertos (45) tokių mielių jūsų geradarybių, išauginate pas mus. Idant jos galėtų pasiekti (46) jūsų šeimai tinkamą padėtį, sukrovėte joms kraitį. Ir nors jūs jį sukrovėte, (47) tačiau bendru sprendimu mudu su Gajumi Kluvijumi prisidėjome ir, pritardami jūsų sprendimams, (48) idant nenukentėtų jūsų paveldėtas turtas, mes prie jūsų [lėšų] pridėjome (49) savo išteklių. Šitai paminėjau ne norėdamas mus pagirti, (50) bet kad būtų aišku, kad mes laikėme garbe savo lėšomis įvykdyti iš pagarbaus dosnumo (51) atsiradusius jūsų sumanymus.
- (52) Turiu praleisti daug kitų tavo nuopelnų...
[trūksta apie 18 eilučių]

II

- (2a) Tu suteikei įvairios ir gausios pagalbos man tremtyje, (3a) kai atidavei man visą tavo kūnui pritaikytą auksą ir perlus (4a) ir, apgavusi mūsų priešų pastatytus sargus, (5a) tarnais, pinigais ir mielais dalykais nuolatos vertei mano stoką turtais.
- (6a) Sugražinus nusavintus turtus, – šitai tave ragino padaryti tavo narsa, – (7a) mane apsaugojo tų atlaidumas, kuriems priešindamasi šitai darei. (8a) Tačiau vis dėlto tavo žodis buvo pasakytas tvirtai ir drąsiai.
- (9a) Pilietiniu karu prisidengus besiveržiantį ir plėšikaujantį Milono (10a) surinktą visokių žmonių būrį (nupirkau jo namą, kai jis buvo tremtyje) (11a) tu išvaikei ir apgynei mūsų namus.

[Trūksta apie 12 eilučių]

- (0) ... teisingai Cezaris [Augustas] pasakė, jog tau reikia dėkoti, kad aš išlikau, kol jis sugražino mane į tėvynę. Mat jei atsargiai (1) nebūtum man parūpinusi visko, kas pasitarnavo mano išgelbėjimui, (2) jis veltui būtų žadėjęs savo pagalbą. Todėl [už savo gyvybę] tavo pagarbumui esu skolingas ne mažiau (3) nei Cezariui.

- (4) Kodėl turėčiau dabar pamiršti mūsų tarpusavio sumanymus ir slaptus pokalbius? (5) Kaip aš buvau išgelbėtas, kai staiga tavo sprendimu pasiūsti pasiuntiniai sulaukė mane nuo čia pat esančių (6) grėsmingų pavojų? Kaip tu neleidai man neapdairiai imtis perdėm drąsių žingsnių (7) ir jau apie kuklesnius dalykus svarstančiam paruošei patikimą slėptuvę, (8) savo sumanymų, kaip mane gelbėti, dalininke pasirinkusi savo (9) seserį ir jos vyrą Gajų Kluvijų, visus sujungdama bendru pavojumi? Be galo daug būtų visko, (10) jei užsimočiau paminėti. Tepakaks mudviem, kad paslėpdama išgelbėjai mano gyvybę.
- (11) Tačiau pripažinsiu, kad pats žiauriausias mano gyvenime atsitikęs dalykas neprilygsta tam, kas atsitiko tau. (12) Kai aš išvykusio Cezario Augusto sprendimu ir malone jau buvau vėl sugrąžintas (13) į tėvynę kaip pilietis, tu dėl mano sugrąžinimo kreipeisi į vietoje buvusį jo kolegą Marką Lepidą ir, parkritusi prie jo (14) kojų ant žemės, ne tik kad nebuvai pakelta, bet tave pavarė ir (15) žeminančiai išvilko lauk. Nors kūnas buvo nusėtas mėlynėmis, (16) tačiau tu tvirta širdimi nurodei jam Cezario ediktą, kuriame džiaugiamasi mano sugrąžinimu (17) ir, kęsdama šmeižiančius žodžius ir žiaurias žaizdas, atvirai skundeisi, kad paaiškėtų, kas buvo [man iškilusių] (18) pavojų kaltininkas. Šitai jam greitai pakenkė.
- (19) Kas veiksmingiau už šią narsą prirengė vietos Cezario nuolaidumui ir kartu su mano gyvasties išsaugojimu (20) atkaklia tavo kantrybe parodė nederamą Lepido žiaurumą? (21) Bet ką čia bepridursi?
- (22) Kam dar kalbėti? Pataupykime kalbą, kuri turi ir gali būti trumpa, idant apsakdami didžius darbus (23) nevertai nekalbėtume. Didžiausiu tavo nuopelnų liudijimu (24) visų akivaizdoje laikau savo gyvybės išsaugojimą.
- (25) Pasauliui susitaikius ir atkurtajai respublikai nurimus, ir mums atėjo (26) laimingi laikai. Jau seniai troškome vaikų, kurių ilgą laiką mums pavydėjo Dalia. (27) Jei Fortūna būtų sutikusi ir toliau būti įprastai paslaugi, ko katram iš mūsų (28) dar būtų trūkę? Tačiau, kitaip pasisukusi, ji atėmė viltį. Ką tu dėl to darei ir (29) kam ryžaisi, – galbūt kai kurioms moterims tai būtų įstabu (30) ir verta minėti, bet tavyje menkai stebėtina palyginus su kitomis tavo dorybėmis, – [tad] praleisiu.
- (31) Nebepasitikėdama savo vaisingumu ir liūdėdama, kad aš neturiu vaikų, idant turėdamas tave santuokoje (32) aš visai neatsisakyčiau turėti vaikų ir todėl būčiau nelaimingas, (33) prakalbai apie skyrybas ir sakei, kad užleisi namus kitos vaisingumui ne kokiui kitokiu (34) būdu, kaip, žinant mūsų artimumą, kad tu pati man surastum ir priruoštum tinkamą (35) partiją ir tvirtinai būsimus vaikus laikysianti bendrais (36) ir tarsi savais ir nepadalysianti mūsų turto, kuris iki tol (37) buvo bendras, bet kad jis būsiąs mano valioje ir, jei (38) norėčiau, tavo valdomas; niekas nebūsią atimta, niekas nebūsią atskirta, (39) tu turėsiąs sesers ar anytos pareigas ir rodysianti man pagarbumą.
- (40) Turiu pripažinti, kad negalėjau taip neužsidegti, kad išeičiau iš proto, taip (41) neišsigąsti tavo sumanymų, kad vos įstengčiau sugrįžti į save. Svarstyti mūsų skyrybas pirma, (42) nei Lemtis mums paskelbs nuosprendį! Galvoti, kad tu gali ką nors sumanyti, kad, man esant

- gyvam, tu (43) nebebūtum mano žmona, kai, man būnant tremtyje, tu gyvenai visiškai man ištikima!
- (44) Koks turėtų būti tas mano troškimas ar būtinybė turėti vaikų, kad dėl jo (45) sudeginčiau ištikimybę ir tikra iškeisčiau į abejotina?! Bet kam daugiau kalbėti? Nusileidusi (46) likai prie manęs, nes negalėjau tau nusileisti nepatirdamas gėdos ir bendros (47) mums nelaimės.
- (48) Tačiau, tave prisimenant, ką gi labiau verta minėti, nei kaip tu paslaugiai sumanei, (49) kad, negalėdamas iš tavęs turėti vaikų, vis dėlto turėčiau jų tavo dėka ir, nesitikėdama galėsianti gimdyti pati, (50) rengi man kitos santuokos vaisingumą?
- (51) O, kad, abiejų amžiui tveriant, mūsų santuoka būtų galėjusi trukti tol, kol būtų (52) mane, vyresnįjį, pasiėmę. Tai būtų teisingiau. Tuomet tu būtum man suteikusi paskutinius [patarnavimus]. (53) Tau esant gyvai, nebūčiau bevaikis, pakeistum man dukterį.
- (54) Likimas lėmė, kad aplenkei mane, palikai man sielvartingą tavęs ilgėsį, ir nebus vaikų. Palikai mane (55) vargšą. Tačiau palenksiu savo mintis tavo sprendimams.
- (56) Visos tavo sumanytos taisyklės tenusileidžia tavo pašlovinimams, kad būtų man paguoda ir kad perdėm (57) nesiilgėčiau to, kas pašvęsta amžinam nemirtingumui atminti.
- (58) Prieš akis stovint tavo šlovei, man netrūks tavo gyvenimo nuopelnų, sutvirtėjęs dvasia ir tavo darbų (59) pamokytas priešinsiuosi Fortūnai, kuri ne viską iš manęs atėmė, bet leido, kad šlovinamas augtų (60) tavo atminimas. Bet kad kartu su tavimi praradau ramybę ir (61) kai mąstau apie savo pavojų numatytoją ir gynėją, mane (62) laužo nelaimė ir neįstengiu tesėti pažado.
- (63) Kankina mane prigimtinis skausmas, tvirtumo jėgas liūdesys užlieja. Ir tai, kas anksčiau teikė dvasios stiprybės, (64) – kai prisimindavau ankstesnius savo pavojus ir kai mąstydavau apie būsimus įvykius, nebeturiu abiejų. Man atima amą, kai netekau tokios gausios ir (65) tokios tvirtos apsaugos. Žvelgdamas į tavo šlovę nesu toks tvirtas iškęsti (66) tai, kas, kaip matau, palikta ilgesiui ir liūdesiui.
- (67) Šios kalbos pabaiga tebūna tokia: tu buvai verta visko, bet buvo taip, kad ne viską galėjau tau duoti.
- (68) Tavo nurodymus laikiau įstatymu. Ko dar reikės, padarysiu, kiek galėsiu.
- (69) Meldžiu, kad tave tavo dievai Manai užlaikytų ramybėje ir šitaip globotų.

* * *

1a [---u]xoris.

I

- 1 [--- mo]rum probit[ate ---]
 2 rum [---] permansisti prob[a ---]
 3 Orbata es re[pende ante nuptiar]um diem utroque pa[rente in deserta soli-]
 4 tudine una o[ccisus] per te maxu]me cum ego in Macedo[niam provinciam issem]
 5 vir sororis tua[e C(aius) Cluvius in A]fricam provinciam [inulta non est relicta]
 6 mors parentum.
 7 Tanta cum industria m[unere es p]ietatis perfuncta ef[flagitando atque]
 8 vindicando, ut, si praest[o fu]issemus non ampliu[s] potuissemus sed]
 9 haec habes communia cum [s]antissima femina, s[orore tua].
 10 Quae dum agitabas ex patria domo propter custodia[m non cedisti sumpto]
 11 de nocentibus supplicio evest[i]gio te in domu ma[tris meae tulisti ubi]
 12 adventum meum expectast[i].
 13 Temptatae deinde estis, ut testamen[tum], quo nos eramus heredes, rupt[um diceretur]
 14 coemptione facta cum uxore: ita necessario te cum universis pat[ris bonis in]
 15 tutelam eorum, qui rem agitabant, recidisse; sororem omni[no eorum bonorum]
 16 fore expertem, quod emancupata esset Cluvio. Qua mente ista acc[eperis qua prae]
 17 sentia animi restiteris, etsi afui, conpertum habeo.
 18 Veritate caussam communem [t]utata es: testamentum ruptum non esse, ut [uterque potius]
 19 hereditatem teneremus quam omnia bona sola possideres, certa qui[dem sententia]
 20 te ita patris acta defensuram, ut, si non optinuisses, partituram cum s[orore te adfir-]
 21 mares nec sub condicionem tutelae legitimae venturam, quous per [legem in te ius non]
 22 esset neque enim familia[e] gens ulla probari poterat, quae te id facere [impediret];
 23 nam etsi patris testamentum ruptum esset, tamen iis, qui intenderen[t non esse id]
 24 ius, quia gentis eiusdem non essent.
 25 Cesserunt constantiae tuae neque amplius rem sollicitarunt: quo facto [offici in patrem]
 26 pietatis in sororem, fide[i] in nos patrocinium susceptum sola peregisti.
 27 Rara sunt tam diuturna matrimonia, finita morte, non divertio in[terrupta contigit]
 28 nobis, ut ad annum XXXXI sine offensa perduceretur. Utinam vetust[a coniunctio habu-]
 29 isset mutationem vice m[e]a, qua iustius erat cedere fato maiorem.
 30 Domestica bona pudici[t]iae, opsequi, comitatis, facilitatis, lanificii, stud[i religionis]
 31 sine superstitione, o[r]natus non conspiciendi, cultus modici cur [memorem? Cur dicam de cari-]
 32 tate familiae, pietate, [c]um aequae matrem meam ac tuos parentes col[ueris non alia mente]
 33 illi quam tuis curaveris, cetera innumerabilia habueris commun[ia cum omnibus]
 34 matronis dignam f[a]mam colentibus? Propria sunt tua quae vindico, ac [paucae uxores in]
 35 similia inciderunt, ut talia paterentur et praestarent, quae rara ut essent [propitia]
 36 fortuna cavit.
 37 Omne tuum patrimonium acceptum ab parentibus communi diligentia cons[ervavimus];
 38 neque enim erat acquirendi tibi cura quod totum mihi tradidisti. Officia [ita par-]
 39 titi sumus, ut ego tu[t]elam tuae fortunae gererem, tu meae custodiam sust[ineres multa]
 40 de hac parte omittam, ne tua propria mecum communicem. Satis sit [hoc] mi[hi] tuis]
 41 de sensibus [indi]casse.
 42 [Liberali]tatem tuam c[um] plurimis necessariis tum praecipue pietati praesti[tisti].
 43 [--- licet qu]is alias nominaverit unam dumtaxat simillimam [tui ---]

- 44 [--- h]abuisti sororem tuam; nam propinquas vestras d[ignas eiusmodi]
 45 [--- bene]ficiis domibus vestris apud nos educavistis. Eaedem u[t condicio-]
 46 [nes aptas famili]ae vestrae consequi possent, dotes parastis, quas quid[em a vobis]
 47 [constitutas comm]uni consilio ego et C(aius) Cluvius excepimus, et probantes [sensus vestros]
 48 [ne vestro patrimo]nio vos multaretis nostram rem familiarem sub[didimus vestrae]
 49 [nostraque bona] in dotes dedimus. Quod non venditandi nostri c[ausa] memoravi
 50 [sed ut illa consi]lia vestra concepta pia liberalitate honori no[s duxisse consta-]
 51 [ret exequi de nos]tris.
 52 [Multa alia merit]a tua praetermittenda [mihi sunt ---].

desunt complures versus

II

- 1a [---u]xoris.
 2a [Varia et ampla subsi]dia fugae meae praestitisti: ornamentis
 3a [me instruxisti] cum omne aurum margaritaque corpori
 4a [tuo accommodata trad]idisti mihi, et subinde familia, nummis, fructibus
 5a [deceptis nostrorum a]dversariorum custodibus apsentiam meam locupletasti.
 6a [Publicatis bonis repet]itis – quod ut conarere virtus tua te hortabatur –
 7a [mira pietas tua me m]unibat clementia eorum, contra quos ea parabas;
 8a [nihilo minus tamen v]ox tua est firmitate animi emissa.
 9a [Agmen conlectum ex repe]rtis hominibus a Milone, quouius domus emptione
 10a [potitus eram cum ille fuisset] exul belli civilis occasionibus inrupturum
 11a [et direpturum --- reiecast]i [et defe]ndisti domum nostram.
-
- 0 [--- iure Caesar dixit tibi acceptum esse referendu]m extare [adhuc]
 1 me patriae redditum a se, [na]m nisi parasses quod servar[et], cavens saluti meae
 2 inaniter opes suas pollice[ret]ur. Ita non minus pietati tu[a]e quam Caesari
 3 me debeo.
 4 Quid ego nunc interiora [no]stra et recondita consilia s[e]rmonesque arcanos
 5 eruam? Ut repentinis nu[nt]iis ad praesentia et imminetia pericula evoca-
 6 tus tuis consiliis cons[er]vatus sim? ut neque audac[i]us experiri casus
 7 temere passa sis et mod[es]tiora cogitanti fida receptacula pararis
 8 sociosque consilioru[m] tjuorum ad me servandum delegeris sororem
 9 tuam et virum eius C(aium) Clu[viu]m, coniuncto omnium periculo? Infinita sint,
 10 si attingere coner. Sat [si]t mihi tibi que salutariter m[e] latuisse.
 11 Acerbissimum tamen in vi[ta] mihi accidisse tua vice fatebo[r] reddito me iam
 12 cive patriae beneficio et i[ud]icio apsentis Caesaris Augusti, [quom abs te ---]
 13 de restitutione mea M(arcus) L[epi]dus conlega praesens interp[ell]aretur et ad eius]
 14 pedes prostrata humi n[on] modo non adlevata, sed tra[ducta] et indignum in]
 15 modum rapsata, livori[bus] corporis repleta firmissimo [animo eum admone-]
 16 res edicti Caesaris cum g[r]atulatione restitutionis me[ae] atque vocibus eti-]
 17 am contumeliosis et cr[ud]elibus exceptis volneribus pa[lam] conquereris],
 18 ut auctor meorum peric[ul]orum notesceret. Quoi noc[uit] mox ea res].
 19 Quid hac virtute efficaciu[s], praebere Caesari clementia[e] locum et cum cu-]
 20 stodia spiritus mei not[a]re inportunam crudelitatem [Lepidi firma tua]
 21 patientia?
 22 Sed quid plura? parcamu[s] orationi, quae debet et potest e[ss]e brevis ne maxu-]

23 ma opera tractando pa[r]um digne peragamus, quom pr[o maxumo documento]
 24 meritorum tuorum oc[ulis] omnium praeferam titulum [salutis meae].
 25 Pacato orbe terrarum, res[titut]a re publica quieta deinde n[obis et felicia]
 26 tempora contigerunt. Fue[ru]nt optati liberi, quos aliqua[m]diu sors nobis invi-
 27 derat. Si fortuna procede[re e]sset passa sollemnis inservie[ns quid utrique no-]
 28 strum defuit? Procedens a[li]as spem <f>iniebat. Quid agitav[eris propterea quae-]
 29 que ingredi conata sis – f[ors] sit an in quibusdem feminis [conspicua et memorabi-]
 30 lia, in te quidem minime a[dm]iranda, conlata virtutibu[s ceteris omittam].
 31 Diffidens fecunditati tuae [et do]lens orbitate mea, ne tenen[do in matrimonio]
 32 te spem habendi liberos [dep]onerem atque eius causa ess[em infelix de divertio]
 33 elocuta es vocuamque [do]mmum alterius fecunditati t[er]e tradituram, non alia
 34 mente, nisi ut nota con[co]rdia nostra tu ipsa mihi di[gnam et aptam con-]
 35 dicionem quaereres p[ar]aresque ac futuros liberos t[er]e communes pro-
 36 que tuis habituram adf[irm]ares neque patrimonii nos[tri, quod adhuc]
 37 fuerat commune, separa[ti]onem facturam, sed in eodem [arbitrio meo id]
 38 et, si vellem, tuo ministerio [fu]turum: nihil seiunctum, ni[hi]l separatum te
 39 habituram, sororis soc[rus]ve officia pietatemque mihi d[ehinc] praestituram].
 40 Fatear necesses adeo me exa[rsi]sse, ut excesserim mente, adeo [exhorruisse cona-]
 41 tus tuos, ut vix redderem [mi]hi. Agitari divertia inter nos, [ante quam nobis]
 42 <f>ato dicta lex esset, poss[e] te a]liquid concipere mente, qua[re] vivo me desineres]
 43 esse mihi uxor, cum paene [e]xule me vita fidissima perman[sisses]!
 44 Quae tanta mihi fuerit cu[pid]itas aut necessitas habendi li[beros ut propterea]
 45 fidem exuerem, mutare[m] certa dubiis? Sed quid plura? [Cedens mihi mansisti]
 46 aput me; neque enim ced[er]e tibi sine dedecore meo et co[m]muni infelici-]
 47 tate poteram.
 48 Tibi vero quid memorabi[lius] quam inserviando mihi c[onsilium] cepisse],
 49 ut, quom ex te liberos ha[b]ere non possem per te tamen [haberem et diffi-]
 50 dentia partus tui alteriu[s] c[on]iugio parares fecunditat[em]?
 51 Utinam patiente utriusqu[e] a]etate procedere coniugium [potuisset, donec e-]
 52 lato me maiore, quod iu[sti]us erat, suprema mihi praesta[res; ego enim super-]
 53 stite te excederem orbitat[e, f]ilia mihi supstituta.
 54 Praecucurristi fato. Delegast[i] mihi luctum desiderio tui nec libe[ros] futuros me mise-]
 55 rum reliquisti. Flectam ego quoque sensus meos ad iudicia tu[a].
 56 Omnia tua cogitata praescri[p]ta cedant laudibus tuis, ut sint mi[hi] solacia ne nimis]
 57 desiderem quod inmort[ali]tati ad memoriam consecrat[um] est].
 58 Fructus vitae tuae non derunt [m]ihi. Occurrente fama tua firma[tus] animo atque]
 59 doctus actis tuis resistam fo[rt]una, quae mihi non omnia erip[uit] sed cum laudi-]
 60 bus crescere tui memoriam [pas]sa est. Sed quod tranquillii status e[rat] mihi tecum]
 61 amisi, quam speculatricem e[st] p[ro]pugnatricem meorum pericul[orum] cogitans calami-]
 62 tate tate frangor nec permane[re] in promisso possum.
 63 Naturalis dolor extorquet const[an]tiae vires: maerore mersor et quibu[s] animum firmabam]
 64 in necutro mihi consto: repeten[s] p[ri]stinos casus meos futurosque eve[ntus] cogitans con-]
 65 cido. Mihi tantis talibusque p[ra]esidiis orbatus, intuens famam tuam n[on] tam constanter pa-]
 66 tiendo haec quam ad desider[ium] luctumque reservatus videor.
 67 Ultimum huius orationis erit omn[ia] meruisse te neque omnia contigisse mi[hi] ut praestarem]
 68 tibi. Legem habui mandata tu[a]; quod extra mihi liberum fuerit p[ra]estabo].
 69 Te di manes tui ut quietam pat[ia]ntur atque ita tueantur opto.